

Sendikacılıkla Parlamentarizm Arasında Birinci TİP'in Uzun On Yılı (1961-1971)

The Long Decade of he First TİP Between Syndicalism and Parliamentarianism (1961-1971)

Selman SAÇ¹

Öz

Amaç: Bu metnin amacı, Türkiye'nin çalkantılı yılları olan 1960'lı yıllarda, ilk kez sosyalist kimliğiyle ülkenin kurumsal siyasetinde kendisine yer bulan Türkiye İşçi Partisi'ni odağa almaktır.

Tasarım/Yöntem: Tarihselci bir yaklaşımla Türkiye İşçi Partisi'nin ilk 10 yılı (Birinci TİP) parti içi farklı anlayışlar, dönemin önemli sol akımlarıyla yaşanan ayrışmalar dikkate alınarak serimlenmeye çalışılmıştır. Bütünüyle nitel yöntemlere başvurulmuş, çok sayıda birincil ve ikincil nitelikte kaynak taranmıştır.

Bulgular: Geleneksel partilerin aksine gerek politika yürütme biçimi gerekse parti kadroları açısından TİP, önemli bir farklılığa denk düşmektedir. Her ne kadar sistem içerisinde mücadele etse de söylem ve programlarıyla mevcut düzende bir sapmayı amaçladığını söylemek mümkündür. Ayrıca uzun süre boyunca farklı sol anlayışları bünyesinde barındırmayı mümkün kılarak kurumsal siyasetteki sol etkiyi arttırmış, ülkede ilk kez tabu konuların konuşulmasını mümkün kılmıştır.

Sınırlılıklar: Metnin her başlığı neredeyse tek başına bir çalışma konusu olmayı hakkettiğinden bazı bölümlerin yazının amacı doğrultusunda daha genel hatlarıyla ele alınmış olması tercihe bağlı zorunlu bir sınırlılıktır.

Özgünlük/Değer: İlk TİP'e dair genel bir kavrayışı mümkün kılmak amacıyla son derece geniş bir perspektiften ele alınmış olması yazının özgün yanı olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aybar, Boran, emekçi, siyasi parti, sosyalist, TİP.

Abstract

Purpose: The aim of this article is to focus on the Workers' Party of Turkey, which for the first time found a place in the institutional politics of the country with its socialist identity in the turbulent years of Turkey in the 1960s.

Design/Methodology: With a historicist approach, the first 10 years of the Workers' Party of Turkey (First TİP) were tried to be revealed by taking into account the different understandings within the party and the splits experienced with the important left currents of the period. Purely qualitative methods were used and many primary and secondary sources were searched.

Findings: Contrary to traditional parties, TİP, corresponds to an important difference in terms of both its policy execution and party cadres. Although TİP struggled within the system, it is possible to say that it aimed to deviate from the current order of the period with his discourse and programs. In addition, by making it possible to incorporate different left understandings for a long time, it increased the left influence in institutional politics.

Limitations: Since each title of the text deserves to be a subject of study on its own, it is an optional and mandatory limitation that some chapters are dealt with in more general terms in line with the purpose of the article.

Originality/Value: The originality of the article is that it is handled from an extremely broad perspective in order to enable a general understanding of the first TİP.

Keywords: Aybar, Boran, laborer, political party, socialist, TİP.

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, selman.sac@dpu.edu.tr, 0000-0001-5044-2489.

1. GİRİŞ

Türkiye siyasal hayatının 1960'lı yılları, birçok yönden yeni başlangıçlara tanıklık etmiştir. Gerek Türkiye'de gerekse dünyada solun büyük uyanış dönemi olarak tanımlanabilecek bu dönemde 1961 Anayasası'nın getirdiği görece özgürlük ortamının da etkisiyle toplumsal hayatta büyük hareketlilikler yaşanmış, birçok yeni politik-toplumsal hareket ortaya çıkmış, -özellikle sendikal hareket ve öğrenci hareketleri- ülkede sol siyaset etkisini artırmıştır. Öyle ki *resmî ideolojinin* vücut bulduğu 'devlet partisi' CHP bile halka dönük yeni bir strateji yürütme ihtiyacı duymuş, ortanın solunda olduğunu dillendirmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, siyasal kutuplaşmanın politik anlamda içerik kazandığı 1960'lı yıllarda ilk kez kendisine meşru bir zemin bulabilen -her ne kadar Demokles'in kılıcının gölgesinde olsa da- sol/sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) odağa alınmıştır. TİP birçok yönden Türkiye siyasal hayatını kesintiye uğratmış, kısa ömrüne rağmen solda geniş bir şemsiye görevi görmüş ve birçok farklı sol geleneği kurumsal çatısı altında toplamayı başarmıştır. Metin boyunca TİP'in özgün yanları, homojen bir yapıya sahip olmamasının da etkisiyle yaşadığı içsel bölünmeler ve eş zamanlı varlığını sürdürmüş dönemin iki önemli sol hareketiyle (Yön Devrim Hareketi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi) olan ayrışmaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle TİP öncesi sol gelenek genel hatlarıyla ele alınmış, sonrasında partinin, sendikacılığın yankısının ve etkisinin devam ettiği erken dönemi ve adım adım işçi partisine dönüştüğü geç dönemi parlamenter mücadele de ihmal edilmeden tartışılmaya çalışılmıştır. Son olarak hem parti içindeki ideolojik ayrışmalar hem de dönemin önemli sol hareketleriyle yaşanan gerilimler özellikle belli öncü figürler üzerinden ortaya konulmuştur.

2. TİP'E ARTA KALAN: TARİHSEL ARKA PLAN VE TÜRKİYE'DE SOL BİRİKİM

Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) daha iyi anlayabilmek ve özgün yanlarını daha iyi görebilmek için Türkiye solunun tarihsel seyrini, düşünsel bagajını ve taşıdığı özellikleri kısaca serimlemek gerekir. Osmanlı'nın son dönemlerinden 1960'lara kadar cılız ve büyük oranda illegal de olsa çok sayıda hareketin/partinin/kulübün varlığından -özellikle illegal süreklilikte TKP geleneği- ve ihmal edilmemesi gereken bir sol mirastan bahsedilebilir. Her ne kadar özgün olduğu vurgulansa da TİP'in de bu gelenekten bütünüyle azade olması beklenemez. Toplumun değiştirilebilirliğine olan inancı temsil eden solu, Osmanlı'nın son dönemlerinde daha çok Genç Osmanlılar'la başlayan Jön Türkler ve İttihat Terakki'yle devam eden modernleşmeye dönük muhalefetin içinde konumlandırmak gerekir. Batı'yla dirsek temasında birer (yarı) aydın oluşumu niteliğinde olan bu hareketlere bakıldığında ise düşüncelerini belirleyen unsurun 'devleti kurtarmak', bu uğurda acilen bir şeyler yapmak arzusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla mevcut düzenden memnuniyetsizlikten kaynaklı bir değişim talebi olsa da bu hareketlerde büyük oranda pragmatizmin belirleyici olduğu, bu anlamda tutarlı bir ideolojiden bahsetmenin pek mümkün olmadığı söylenebilir. Nitekim Çulhaoğlu da benzer şekilde Türkiye solunda belirleyici unsurlardan birinin baştan beri konjonktürün özel ağırlığı olduğunu vurgulamaktadır (Çulhaoğlu, 2002: 12). Düşüncenin arka planda kaldığı ve konjonktürün belirleyici olduğu bir ortamda elbette müstakil salt bir sol harekete rastlamak pek mümkün değildir. Yine de Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle coğrafya ve kültür olarak Batı'ya yakın olmanın da etkisiyle, gayrimüslim tebaa içinde -özellikle Selanik, Makedonya- milliyetçilikle harmanlanmış bir sol eğilimden de bahsetmek gerekir. Bu sol camiaya, "Ermenilerin kurduğu Hınçak Komitesi, Taşnaksutyun Komitesi parti olarak, Selanik grubundan sosyalist Dimiter Vlahof ise isim olarak" örnek verilebilir (Sayılğan, 1968: 22-28).

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ülkede kısa süreli bir özgürlük ortamı oluşmuş, buna bağlı olarak canlı tartışmalar kamusal alanı işgal etmiş, matbuat patlaması ve yeni bir dizi partinin kurulması politik manzarayı dönüştürmeye başlamıştır. Ancak çok sayıda siyasi partinin varlığı, ileriye dönük güçlü, bilinçli bir müdahale iradesinden ziyade istibdat sürecinden sonra gelen özgürlük ortamına ve bunun yarattığı beklentinin oluşturduğu bir hareketliliğe işaret etmektedir. Bu anlamda dönemin sosyalist sol düşüncesinin de oldukça zayıf/cılız kaldığı söylenebilir. Nitekim bu sol örgütler daha çok sınırlı toplumsal etkiye sahip dar aydın-entelektüel çevrelerden oluşmuşlardır. Dolayısıyla artan toplumsal taleplere rağmen bunları karşılamakta, politik kerteye kanalize etmekte yetersiz kalan bir *sol dünyadan* bahsetmek gerekir. Bu haliyle bu çevrelerde öncelikli olan büyük bir toplumsal

dönüşümden ziyade politik hakların elde edilmesidir. Örneğın bu partilerin ilki olan ve 1910 yılında Hüseyin Hilmi Bey (İştirakçi Hilmi) tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın (OSF) parti programındaki taleplerin birçoğú “özgür ve güvenli bir ortamda genel seçimlerin yapılması, özgür bir matbuat rejiminin oluşturulması gibi daha çok siyasal hürriyetlerle ilgili liberal taleplerdir” (Tekin, 2002: 174). Daha sonra bu partiyi 1919-1923 arasında benzer eğilimlere sahip bir dizi başka parti takip edecektir: OSF'nin devamı niteliğindeki Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve en önemlisi Mustafa Suphi önderliğinde 1920'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası (Ünsal, 2002: 27). Ancak bu partilerin hiçbirini varlık gösteremeyecek, ülke gündemine, toplumsal meselelere dair etkili müdahalelerde bulunamayacaklardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde toplanan III. Enternasyonal kısa süreli de olsa Rusya'yla ilişkileri yumuşatarak sosyalist partilere alan açmıştır. Bu dönemde Lenin'in anti-empyrist yönleri nedeniyle ulusal kurtuluş savaşlarının desteklenmesi gerektiğini vurgulaması, ibrenin Sovyetler'e dönmesine yol açmıştır. Bu gelişmeyle birlikte aynı pragmatistlikle hareket eden ve Sovyet desteğini almak isteyen Türkiye, sosyalist/komünist partilerin kurulmasına izin vermiştir. Hatta bizzat devletin izniyle ve teşvikiyle bir Komünist Fırka da kurulmuştur. Fakat bu partinin tamamen *vitrin partisi* olduğu, devletin çizdiği sınırların dışına çıkamadığı ve hiçbir anlamda bağımsız bir sol kimliğe bürünemediği iddia edilebilir. 1930'lara gelindiğinde ise Kadro dergisinin sol ideolojik bir hatta yol almaya dönük özellikler taşıdığı, fakat en nihayetinde Kemalist sınırlara çekilerek bağımsız sol bir oluşuma evril(e)mediği bir durum söz konusudur. Daha sonraları 1945-1960 dönemi arasında da Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi gibi çeşitli girişimlerin olduğu fakat yine bunların da istenilen etki gücüne ulaşamadıkları/ulaştırılmadıkları -sık sık kovuşturmaya uğradıkları-görülmektedir. Elbette yasal kurumsal kısıtlılıklarla birlikte -onun da etkisiyle- solun düşünsel anlamda da çeşitli sınırlılıkları ve farklılıkları söz konusudur. Örneğın en genel anlamda neredeyse bütün sol hareketlerde ve aktörlerde gözlenen şey; ülkenin özgün koşullarının da etkisiyle bağımsızlığın daha merkezi bir konuma yerleştirilmesi ve özellikle sınıf mücadelesi nosyonunun daha çok dayanışmanın öne çıkarılmasıyla ihmal edilmesidir. Dolayısıyla Çulhaoğlu'nun yerinde vurgusuyla Türkiye'nin sosyalistleri “sosyalizme, sınıf mücadeleleri olmaksızın ulaşılabilecek (üstelik böyle ulaşılması gereken) bir adil düzen olarak bakmışlar”; bağımsızlığı ise “Türkiye gibi bir ülkenin sosyalizme geçişinde, örneğın gelişmiş bir işçi sınıfının varlığından daha önemli bir önkoşul” saymışlardır (Çulhaoğlu, 2002: 14).² TİP'in ömrünün büyük kısmında da bu refleksleri gözlemek mümkündür.

Bu hızlı ve kısa anlatı bile ülkedeki sol hareketin 1960'lara gelene kadar büyük ölçüde uzun bir uyku döneminde olduğunu, var olan cılız düşüncelerin de kendilerini Kemalist (resmî ideoloji) terminolojiyle ifade etmek zorunda kaldıklarını, -farklı dozlarda da olsa Kemalist etki devam edecektir- genel anlamda baskı altında olduklarını ve tevkifatlarla baş etmek durumunda kaldıklarını göstermektedir. Ayrıca sol hareketin, işçi hareketleri gibi ilerici hareketlerle bağlarının çok zayıf olduğu, fikirsiz anlamda yüzeysel bir anlayışın hâkimiyetinde ve toplumsal sınıflarla mesafeli şekilde birer aydın hareketi niteliğinde olduğu da görülmektedir. Bu özellikler, kopuk da olsa bir sol mirasa, geleneğe işaret etse de örgütlenme kapasitesinin düşük, ömrünün kısa ve toplumsal etkisinin son derece sınırlı kaldığını göstermektedir. Neticede 1960 öncesi sol hareketlerin büyük ölçüde yasal bir zeminde mücadele etmesine izin verilmemiş -ya kısa ömürlü olmuşlardır ya da yer altına itilmişlerdir- en nihayetinde her biri küçük birer kulüp görünümüne sahip olup uzun süre yaşam şansı bulamamıştır. Tüm bu olumsuz tabloya rağmen gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki etki gücüyle, illegal şekilde de olsa TKP'nin varlığını sürdürdüğü, bu anlamda cılız da olsa bir sol sürekliliğı mümkün kıldığı söylenebilir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise bu tarihsel anlatıyı kesintiye uğratacak şekilde yeni bir atmosfere giriş yapılmıştır. Toplumsal, yapısal anlamda büyük hareketliliklerin görüldüğü bu dönemde; sanayileşmenin ve tarımda makineleşmenin etkisiyle iç göçün arttığı, kentlerin cazibe merkezi haline geldiği görülmektedir. Bu gelişmeler, ülkede daha önce hiç olmadığı ölçüde şehirlerde emekçilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Elbette nüfusun kentlerde yığılmış olmasıyla yapısal sorunlar da -çarpık kentleşme, ekonomik zorluklar vb.- kendini göstermeye başlamıştır. Ayrıca

² “Sonuçta, sosyalizmin, sınıf mücadeleleri uğrağından hiç geçmeden gerçekleşecek bir kalkınma, sanayileşme, modernleşme ve elbette güçlenme projesi olarak görülmesi, ilk sosyalistlerden Kadro Hareketine, oradan 1960'ların MDD ve Yön hareketlerine uzanan yerleşik bir ideolojik konumdur” (Çulhaoğlu, 2002: 13).

niteliği/derinliği tartışmalı da olsa entelektüel anlamda da bir iştah patlamasının ve bunun zeminin de olduğu –yaygınlaşan radyo, televizyon, yayınların artışı, çeviri, dergi, kitaplarda artış- rahatlıkla söylenebilir.

1960'larda sosyolojik anlamda yaşanan dönüşümlere benzer şekilde kurumsal siyasette de önemli kırılmalar yaşanmıştır. Dünyada soğuk savaşın yumuşama eğilimine girdiği bir ortamda³ 1961 Anayasası'yla birlikte Türkiye siyasal hayatı yeni bir dönemecin eşliğine gelmiştir. Belki daha önce çok partili döneme geçilmişti, fakat gerçek anlamda bir çoğulcu sistemin bu dönemle -1961 Anayasası'nın yarattığı görece demokratik ortamlarla- birlikte başladığı iddia edilebilir. Bu tarihten sonra dar bir çerçeveye sıkışmış kurumsal siyaset adeta kabuğunu kırmıştır. Yaşanan gelişmelerle birlikte siyasal kutuplaşmanın politik olarak içerik kazandığı, ayrışmaların meşruiyet kazandığı, sağ-sol şemasının belirginleştiği görülmektedir. Siyasal yelpazenin dünya konjonktürüne bağlı olarak sola kaydığı bu dönemde CHP ve DP'den bağımsız kendi kimlikleriyle mücadele edecek çok sayıda siyasi parti ortaya çıkmıştır. Bu dönem:

Türkiye'nin yaklaşık 40 yıla varan siyasal ve bir ölçüde de sosyal durgunluk koşullarını altüst eden bir siyasal devrimin ardından gelir; daha doğrusu bir ölçüde onun ürünüdür. Sıradan yirmi bilmem kaç subayın hükümet darbesi, kitlelerin politikaya girmesinin yolunu açan bir yukarıdan siyasi devrimi ifade eder... dönem sadece yeni bir siyasal üstyapıya değil, aynı zamanda yeni bir politik kültürün oluşumuna da tekabül eder. Bir çırpıda açılan kanallardan yepyeni sosyal hareketler fıskırır. Ezilen ulusun bilincindeki canlanmadan, gençliğin ve aydınların politikleşmesine, sendika ve işçi hareketlerinin özgürleşmesine, tabu konuların tartışılmasına dek pek çok yenilik, hemen bir iki yılın içinde gerçekleşir (Aydınoğlu, 1992: 19).

Dolayısıyla özellikle anayasal-kurumsal alanda ilk kez sosyalist bir partinin yasal bir zeminde mücadele etmesine imkân sağlayacak gelişmelerin –bazı zorlukların yanı sıra- olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarihsel rolü üstlenen bir parti olacaktır: Türkiye İşçi Partisi.

3. TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ TARİH SAHNESİNDE: ERKEN SENDİKALİST DÖNEM

Türkiye İşçi Partisi, sendikal faaliyetlerin görece kolaylaştığı bir ortamda, o ana kadar -1952'den beri- partiler üstü bir sendikalist tutumla hareket eden dönemin tek işçi konfederasyonu Türk-İş'e üye on iki sendikacı⁴ tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde İstanbul'da kuruldu. “Bu sendikacılar, 1950 yıllar boyunca grev, sendika-birlik örgütlenmesi, miting vb. gibi hareketlilikler içinde belirli bir deneyim kazanmışlardı” (Aydınoğlu, 1992: 48). Fakat meşru bir zeminde siyaset yapmaya gelince işin rengi tamamen değişecekti. Teorik anlamda ne kadar donanımlı olsalar da –ki bu şüphelidir- sendikacılar artık yabancıları oldukları bir oyunun içine girmişlerdi. Nitekim bunun sancılarını da uzun süre yaşayacaklardı. Parti daha kuruluşunda görüleceği üzere konvansiyonel siyasi partilerden belli açılardan önemli farklılıklar içermekteydi. İlk bakışta göze çarpan, kurucularının hepsinin işçi kökenli olmasıydı. Nitekim partinin önemli isimleri farklarını ortaya koyarlarken sürekli şekilde partinin bu yönüne vurgu yapacaklardı. Mehmet Ali Aybar da “Türkiye İşçi Partisi öteki partilere benzemeyen bir partiydi. Öteki partileri Beyler kurmuştur. TİP'i kuranlar ise, Bey takımının sömürdüğü, horlayıp baskı altında tuttuğu, işçi sınıfından olan 12 sendikacıydı” diyerek bu yönünü öne çıkaracaktı (Aybar, 1988: 255). Dolayısıyla tabandan hareketle kurulan bir parti özelliği göstermesi, sol geleneğin elitist-aydın karakterli çizgisinde bir sapma olduğu gibi dünyanın sol partileri açısından da bir yeniliğe işaret etmekteydi. Behice Boran da partinin bu özgünlüğüne vurgu yapmaktadır: “...üstünde önemle durulması gereken ilk nokta, doğrudan doğruya emekçi sınıfından insanların bu partiyi kurmuş olmalarıdır... Sadece bu nokta bile TİP'i hem geçmişteki çeşitli sosyalist nitelikteki partilerden, hem de öncelikle burjuva partilerinden ayırmaktadır. Bu sonuncular hep yukarıdan aşağı kurulmuştur ve hepsi son tahlilde CHP'den çıkmadır” (Boran, 1968: 61-62).

³ Bu yumuşama hali Türkiye'ye de yansımıştır. “Öyle ki, zamanın başbakanı Menderes, 27 Mayıs darbesinden az önce Moskova'ya resmi ziyarette bulunacağını kamuoyuna bildiriyordu” (Ünsal, 2002: 67).

⁴ Bu sendikacılar şu isimlerden oluşmaktaydı: Kemal Türkler (Maden-İş Genel Başkanı), Avni Erakalın (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı), Şaban Yıldız (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Sekreteri), İbrahim Güzelce (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri), Rıza Kuas (Lastik-İş Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu (Oleyis Sendikası üyesi), Hüseyin Uslubaş (İstanbul Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı), Salih Özkarabay (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı), İbrahim Denizci (Müskirat İşçileri Sendikaları Federasyonu Başkanı), Adnan Arkın (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği İcra Heyeti Üyesi), Ahmet Muşlu (Türkiye Çikolata Sanayii İşçileri Sendikası), Saffet Göksüzoğlu (İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Başkanı).

CHP'den bağımsız yeni bir sol geleneğın icat edilmesi açısından TİP baştan beri bir imkana işaret etmekteydi. Partililerin de sıklıkla vurgulama ihtiyaı hissettikleri üzere TİP, her ne kadar kendisinden önceki solun mirasçısı/taşıyıcısı olsa da hem bu gelenekle hem de mevcut partilerle ideolojik ve organik bağları olmayan, kendiliğinden kurulmuş bir parti özelliği göstermekteydi. Aren'in vurguladığı üzere Türkiye'de sosyalist hareketin taşıyıcısı rolünü üstlenmeye alışan TİP'in özgün taraflarından biri "1920'den beri varlığını devam ettiren TKP çizgisinin dışında, ondan bağımsız bir hareket olmasıydı" (Aren, 1993: 30). Bu pozisyonda siyaset yapmak, elbette konjonktürün de zorlayıcılığının gösterdiği üzere pek de kolay olmayacaktı. TİP, bu haliyle mevcut geleneksel partilerle ve yönetici sınıflarla kaçınılmaz şekilde karşıt konumlanmaktaydı. Bu karşıtlık, hiçbir partinin maruz kalmadığı ölçüde TİP'in saldırıların hedefi haline gelmesine neden olacaktı. Nitekim partiye yapılan saldırıların önemli gerekçelerden birini yerleşik düzene meydan okuması, müesses-nizama karşı konumlanması gösterilebilir.

TİP, bir yandan rüştünü ispatlamaya çalışırken öte yandan fiili saldırıları da içerecek şekilde geçmişin getirdiği bir sol/sosyalizm düşmanlığıyla mücadele etmek zorunda kalacaktı. Üstelik sağdan gelen saldırılar karşısında hükümet ve devlet güçleri genellikle sessiz kalırken sıklıkla İnönü de dahil sağ dışındaki politik aktörler de tepkisiz kalacak ya da TİP'i hedef alan açıklamalarda bulunacaklardı. Benzer şekilde gazete köşelerinde de saldırılardan/saldırılardan ziyade TİP'in komünistliği konuşulup yazılacaktı.⁵ TİP'in saldırılar karşısındaki temel stratejisi ise gerekli önlemleri alması için hükümeti özellikle radyo konuşmaları aracılığıyla Anayasaya uymaya zorlamak şeklinde olacaktı. Dolayısıyla itidalli bir aktif olma halinden bahsetmek mümkündür. Zira pasif kalındığında kısa sürede sönümlenme tehlikesi yaşanılabileceği, karşılık verildiğinde ise kapatılmak için gerekli bahaneyi otoritelere vermiş olunacağı düşünölmekteydi. Nitekim saldırılar daha sonra özellikle 1967 yılıyla birlikte parlamentoya da sıçrayacak, partinin kapatılması için uygun ortamın hazırlanmasına hizmet edecekti.⁶ Bu anlamda TİP için yaklaşık 10 yıllık ömründe hiçbir zaman konforlu bir kurumsal siyaset alanından bahsetmek mümkün değildir. Yine de gelenekten bir sapmaya/kopuşa işaret eden TİP, meşru zeminde ilk kez sosyalist bir parti olarak kabul görmüş olma ayrıcalığına da sahip olmuştu. Dolayısıyla bütün zorluklarla birlikte bizzat emekçiler tarafından kurulması, ilk kez müstakil, bağımsız bir sol çizgiyi temsil etmesi ve dönemin kurumsal-yasal çerçevesinin de etkisiyle kurumsal siyasetin diğer partileri gibi meşru bir varoluşa sahip olması TİP'i daha baştan özgün bir pozisyona yerleştirmektedir.

TİP, daha en başında kurucularının işçi sendikası kimlikleriyle paralel olarak emekçi kitlelerin çıkarlarını savunmak amacıyla kurulduğunu dile getirmekteydi. Bu da toplumun bütününe hitap edilmediği, sınıf odaklı hareket edildiği anlamına gelmekteydi. Ya da daha doğru bir ifadeyle, kuruluşa damgasını vuran bu amaç, toplumun tüm kesimlerinin kurtuluşunun sınıfsal mücadeleye bağlı olduğu, bu anlamda emekçi sınıflarının öncülüğünün başat göröldüğünü ima etmekteydi. Ancak esasen sınıfsal pozisyonun belirgin olması, partinin Marksist bir karakter kazanması Mehmet Ali Aybar'ın partinin başına geçmesiyle mümkün olacaktı. TİP'in ilk dönemini, kurucularının da kimliklerine bağlı olarak sendikacılığın kurumsal siyasete taşınması olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim, parti bütün gerilimlere rağmen sendikacılığın (Türk-İş), bir uzantısı görünümünde olup maddi-manevi-örgütsel bakımdan bağrından çıktığı sendikaya yaslanmak, onun kurumsal desteğini almak dürtüsüyle hareket etmekteydi. Bu hayatta kalmanın, kök salmanın ve gelişmenin bir yolu olarak görölmekteydi. Bu yüzden parti kuruluş bildirisinde, emekçilerin temsilcisi olduğu vurgulanmakla birlikte önceliğin ilk etapta hayatta kalmak olduğu için işçi sınıfının temsili açısından pek de varlık gösterilmediği söylenebilir. Fakat daha önce de vurgulandığı üzere kadro açısından emekçi sınıfların ağırlığı söz konusuydu. Nitekim bütün yöneticilerinin işçi kökenli sendikacılar olduğu görölmektedir. "TİP'in 1961 tüzüğünün 9., 1962 tüzüğünün ise 38. maddesi (ilerideki tüzükte ünlü 53. madde olacak), parti yönetim kurullarında sendikacı ve işçi üye sayısının yarısından az olamayacağını belirtiyordu" (Ünsal, 2002:90) (Aybar, 1988: 217). Dolayısıyla bu dönemde parti belki

⁵ Dönemin anti-komünist havasının etkisiyle Türk-İş de komünizme karşı mitingler düzenlemiştir.

⁶ "Hemen her kürsüye ıkışımızda, laf atarlar, sataşırlardı. Genellikle AP'lilerden gelirdi bu sözlü saldırılar. Ama bunlar kişisel, kendiliğinden olan tepkilerdi! Ya da biz öyle değerlendirirdik TİP'li olmanın kaderi sayardık bunları. Umursamazdık. 1967'den başlayarak bu saldırılar nitelik değiştirdi: hükümetçe düzenlendiği anlaşılan ve belirli bir amacı olan suçlamalar biçimini aldı. Olaylar sıralanınca, tasarlanmış bir plan karşısında bulunduğumuz ortaya çıkıyor. Güdölen amaç da anlaşılıyor" (Aybar, 1988: 13-14).

işçi sınıfı partisi olmaktan uzaktı ama tam olarak *işçi partisi* niteliğindedi. Bu maddenin önemli bir gerekçesi de partide mutlak bir (sol) aydın egemenliğinin oluşmasının önüne geçilmek istenmesiydi. Fakat sonraki sayfalarda da görüleceği üzere bu korkunun sürmesine rağmen ileriye doğru atılımın yolu yine bir aydının varlığında aranacaktı.

Partinin ilk tüzük ve programına bakıldığında, sosyalizme varılacak herhangi bir stratejinin olmadığı görülmektedir. Bu dönemdeki parti program ve tüzüğünde sosyalist unsurların yer almamasının da gösterdiği üzere (örneğin sınıf kavramı kullanılmamıştır) tutarlı sosyalist bir ideolojinin varlığından bahsetmek oldukça güçtür. Tüzüğün 2. maddesi de bu durumu açıkça doğrulamaktadır: “Türk halkını refaha ulaştırmak, sosyal güvenliği sağlamak, halkın kendi idaresini sağlamak, hiçbir sınıf, zümre veya oluşumun kanun üzerine çıkmasına izin vermeyecek düzenlemeleri kanun sınırları içinde yapmak...” (aktaran Uygur, 2020: 43). Bu durum, emekçiler üzerinde yükselmek isteyen bir parti için dezavantaj gibi dursa da sosyalizme kapı aralayabilecek, bu anlamda rahatlıkla aksi yöne evrilebilecek bir potansiyelin⁷ varlığından da söz etmek mümkündür. Yine de sendikacılığın sınırlarını çizdiği parti, erken dönemlerinde daha çok sosyal demokrat bir pozisyonu işgal etmekteydi. Genel hatlarıyla reformist denilebilecek taleplerle sosyal devlet anlayışına – kalkınmaya dönük-, bireysel hak ve özgürlüklere, kanun hâkimiyetine –kendisini doğurana duyduğu saygıdan belki de 1961 Anayasası’na sadakate- vurgu yapılmaktaydı. Parti, yeni anayasanın sosyalist olmasa da ülkede sosyalizm yönünde ilerlemeyi mümkün kılacak bir çerçevede olduğunu düşünmekteydi. “Yeni Anayasamız emekçi sınıf ve tabakalardan yana, sol karakterde, sosyalizme açık bir yasadır. Sosyalist bir anayasadır demiyorum ve hiçbir zaman demedik. Sosyalizme açık, yani sosyalist gelişmeye elverişli bir anayasadır” (Aybar, 1967: 13). Dolaylı da olsa 27 Mayıs’a olumlu bakışı işaret eden⁸ ve partinin ömrü boyunca sürecektir bu *sadakat*, parti için ana çelişkilerden birini oluşturacaktı. Fakat burada esas sahiplenilen 27 Mayıs’tan ziyade yeni anayasadır. Bu anlamda ambivalans bir durum da söz konusudur. Örneğin çok uzun süre genel başkanlık yapacak olan Aybar, 27 Mayıs’a hem eleştirel yaklaşmış hem de sonuçları itibarıyla bazı olumlu yönlerini öne çıkarmayı ihmal etmemiştir. Bir yandan 27 Mayıs’ın gelişmekte olan demokrasiye ve sivil toplumun ilerlemesine vurulan bir darbe olduğunu (darbeler çağını da başlatmıştır) öte yandan hayata geçirdiği anayasa sayesinde demokrasi lehine önemli bir ilerlemeye işaret ettiğini vurgulamıştır. Kendi ifadeleriyle 27 Mayıs, süren bir filizi kırmış olsa da yeni bir filizin sürmesine vesile olmuştur (Aybar, 1988: 270). Dolayısıyla kurumsal siyasette sonuç almak isteyen bir partinin, bu kurumu kesintiye uğratan darbe ile bu darbenin var ettiği daha özgürlükçü bir ortam karşısında tavrını net olarak ortaya koyması pek kolay olmayacaktı. Buradaki zorluğun önemli bir nedeni de TİP’in, devrimci geleneğin aksine cumhuriyet ve demokrasi savunusuyla meşru yollarla arzu edilen düzene kavuşulabileceğine dair güçlü bir inanca yaslanmış olmasıdır. Parti, kuruluşundan kapanışına kadar görüleceği üzere, iktidara demokratik yollarla (seçimle) gelme biçimini savunmuştur. Dolayısıyla kendisinin doğumuna da imkân sağlasa darbe gibi demokrasi dışı yolları olumlaması pek mümkün değildi.

Parti kurulduktan sonra belli bir süre geçmesine rağmen bir gelişim kaydedememiş, hatta belli sorunlardan kaynaklı olarak neredeyse kapanmanın eşiğine gelmişti. Bu duruma neden olan çeşitli dinamikler söz konusudur. TİP’le birlikte çok sayıda partinin kurulmuş olması bu yeni oluşumları sıradanlaştırmıştı. Üstelik ülkenin sosyolojik dokusu ve politik kültürü sol bir parti olması hasebiyle TİP’i daha da dezavantajlı hale getirmiş, ilgisiz kalmasına neden olmuştu. Parti, sola dair hegemonik inşanın etkisiyle ön yargılı olunan bir fikrin temsilcisi konumundaydı. Türkiye, Soğuk Savaş koşullarının zorlayıcılığıyla safını uzun zaman önce Amerika’dan yana kullanmış sol da komünizm karşıtlığının hüküm sürdüğü bir atmosferde günah keçisi haline gelmişti. 1946’dan beri zaten parlak olmayan ülkedeki sola dair genel bakış, post-hakikat döneminin erken habercisi olacak şekilde, birtakım damgalamalarla bütünüyle olumsuz bir rotaya sapmıştı. Bir başka zorluk da ülke gündeminin temelinde yeni partilere olan ilgiyi daha da azaltacak bir noktada yoğunlaşmasıydı: “...kamuoyu ve öteki siyasi partiler için ana sorun, kapatılan DP oylarının hangi partilere yönelebileceğiydi” (Ünsal,

⁷ Örneğin programda “Partimiz siyasi mücadeleyi gayri şahsi ve emekçi açıdan görür ve yürütür” deniyordu. Tüzüğün parti üyeliğini düzenleyen 3. maddesinde de TİP’in emeğiyle geçinenlerin partisi olacağı anlatılmak istenmiştir” (Şener, 2010: 252).

⁸ Örneğin “Aybar 27 Mayıs ihtilalcilerine mektup gönderip MBK tasarımlarını överek işçi sınıfı partilerinin kurulmasını, sol yayın hayatının ve kısıntısız grev hakkının yasalar tarafından teminat altına alınmasını ister” (Aydınoğlu, 1992: 34).

2002: 82). Başka bir deyişle asıl ilgi, DP mirası üzerinden mücadeleye girişmiş olan AP (Adalet Partisi) ve YTP'ye (Yeni Türkiye Partisi) kanalize olmuştu. Partinin ilk dönemlerdeki snklğnn bir diğeri nedeni de kurucu sendikacıların başlangıçtan beri kafalarında olan Türk-İş'e dayanma planının tamamen başarısız olması, hatta bunun da ötesinde sendikanın partiyi adeta kendine rakip olarak görüp partinin nn kesmeye çalışmış olmasıydı. Nitekim sendika daha da ileri giderek, TİP'e alternatif bir alışanlar Partisi girişiminde bulunacak, son anda nlenecekti. Aybar bu durumu partinin tabandan kurulan bir hareket olmasına ve hâkim partilerin ve elitlerin kontrolünde olmamasına bağlamaktadır: "Asıl kaygıları, sanıyorum, işçilerin kendi partilerini onlara danışmadan kurmuş olmalarından kaynaklanıyordu...Bu kadrolar, CHP'ye yakın çevrelerle Türk-İş yöneticilerinden oluşacaktı... Yeni partinin belkemiği, bu tür güvenilir sol aydınlar ve sendikacılardan meydana gelirse, sınıf savaşımına sırt eviren bir sosyal-demokrat hareket, soldaki boşluğu doldurabilir; Bey Takımı da rahat bir soluk alabilirdi" (Aybar, 1988: 193-194). Yine de bütün bu zorlukları aşmanın bir yolu bulunacaktı.

TİP, erken döneminde, aydınlara mesafeli davranmasının da etkisiyle basında yer bulamamış – zaman zaman Yenigün, nc gibi gazetelerde yapılan haberler dışında- ilgisizliğe mahkûm edilmişti. Tabiri caizse yakılmak istenen ateş ters yönden esen rzgrla birlikte snmenin eşiğine gelmişti. Nitekim parti, yaşanan bu zorluklardan dolayı hem bilinçli -partiyeye zarar verir düşüncesiyle- hem de zorlayıcı nedenlerden dolayı 1961 seçimlerine katıl(a)mamıştı. Ayrıca sendikacılar tarafından kurulmuş olması siyasi partilerin varlık alanına bir türlü nüfuz edememeyi, kurumsal siyasete alışmamayı beraberinde getirmiş, sorunlar bir takım fikirsel ve organizasyonel problemlerle katlanmıştı. Üstelik bu süreçte kurucuların sendikal faaliyetlerine devam etmeleri enerjilerinin bölünmesine neden olmuştu. Yine de bir işçi partisinin toplumsal düzeyde karşılık bulabileceğinin işaretlerinin olması partiden bütünüyle vazgeilmemesini beraberinde getirecekti. Böylece kurumsal-örgütsel yetersizlik, umudun varlığıyla birlikte dönüşümü kaçınılmaz kılacaktı. Bu, kadro anlamında partinin başlangıçtaki kabuğunun kırılması anlamına gelmekteydi. Tüm bu aleyhte yaşanan gelişmeler, sendikacıların katı tutumlarını yumuşatmalarına neden olacak, partiyi canlandırmak için aydın-lider arayışına girişilmesine vesile olacaktı. Bu dönemde partinin çizgisinin net bir şekilde belli olmadığını gösterir nitelikte, sağdan sola birçok isimle görüşülüp, en nihayetinde bir isim üzerinde uzlaşıya varılacaktı. Partinin adeta l doğduğu böyle bir süreçte gerekli canlanmayı sağlayacak, partiyi solun cazibe merkezi haline getirecek can suyu Mehmet Ali Aybar olacaktı. Esasen Aybar'ın genel başkanlığa getirilişi tesadftten öte bir anlam taşıtmaktaydı. Parti yöneticileri kuruluştan beri kendisiyle temas halindeydiler. Öyle ki Aybar, henüz partiyle organik bir bağı yokken parti yöneticileri tarafından parti programının hazırlanması için teklif götürülen isimlerdendi. Hatta bunun üzerine ilk program ve tüzüğün baş kısmına Aybar'ın önerisiyle -partinin Kemalist yönünü ya da Kemalizm'e olan bakışını da gösterecek şekilde- "Atatürk'ün emeği öven ve emperyalizmi ve kapitalizmi yeren" bir metni de konulacaktı (Aren, 1993: 34) (Aybar, 1988: 177). Dolayısıyla bu tanışıklık, süreci kolaylaştırıp hızlandırırken, parti için yeni bir dönemin de kapılarını aralayacaktı. Aybar dönemi yoğun tartışmaları ve ideolojik-pratik çatışmaları içermesiyle birlikte partinin altın ağı olarak da değerlendirilebilir.

4. AYDIN AŐISI OLARAK MEHMET ALİ AYBAR

1 Şubat 1962'de başlayan Aybar dönemiyle birlikte TİP için yeni bir sayfa açılacaktı. Her ne kadar 1950'li yıllarda suskunluğa bürünmüş olsa da Aybar, 1945'ten beri muhalif, sosyalist kimliğiyle n plandaydı. 1960'lara gelindiğinde ise, dönemin rzgrı Aybar'ı da saracak, sosyalist bir parti kurma niyetinde olduğunu çok kereler dillendirecek, ancak TİP'in kurulmasıyla birlikte bundan vazgeecekti. Nitekim "Aybar, kendilerine düşen görevin sendikacıların girişimini dışarıdan desteklemek olduğunu düşünerek kendi girişimlerini noktaladıklarını anlatacaktı" (aktaran nl, 2002: 174). Aybar, TİP'e başkan seçilmesiyle birlikte iştahla beklediği fırsatı yakalayacaktı. Yine de yabancısı olduğu bir arenadaydı. Kendisi bu durumu çarpıcı şekilde anlatmaktadır: "Ne yapacaktım? Herhangi bir derneğin yönetim kurulunda bile bulunmamıştım. Őimdi bir partinin, hem de bir İşçi Partisi'nin başındaydım. Ve de bu parti Türkiye'de, sola düşman glerin egemen olduğu, türlü oyunların sahnelendiği bir ülkede idi. Teorik birtakım bilgilerim vardı işçi partileri hakkında. Kendim de sosyalisttim, Marksist'tim. Ama politikaya hiç girmemiştim. Mesleğim hocalıktı. Kaptan köşkünde, kaptanlıktan habersiz bir kişi durumunda idim" (Aybar, 1988: 211). Partiyeye girmeden önce, Aybar ve sendikacılar karşılıklı bazı

şartlar sunmuşlardı. Sendikacılar her ne kadar aydınları partiye kazandırmak istemişlerse de yönetimde çoğunluğu kaptırmak istememişler, işçi, sendikacı üye sayısının yarıdan az olamayacağı maddesini korumaya dair güvence almışlardı. Aybar ise partinin amacını belirten tüzük maddesinin değiştirilmesi koşulunu öne sürmüştü. Nitekim tek adamlığa giden yolun ilk taşları sayılacak bir tutumla nerdeyse parti tüzük ve programı Aybar tarafından tek başına oluşturulacaktı. Daha sonra Aybar'ın görüşleri doğrultusunda hazırlanan bir bildiriyle başkanlığı kamuoyuna duyurulacaktı. Bildiri partinin bundan sonra yöneleceği çizgiyi açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin geri kalmış bir toplum olmaktan kurtulması her şeyden önce iş araçlarının, çalışan insanın ve tekniğin, yani toplumun üretici kuvvetlerinin, ileri toplumlar ölçüsünde hızla geliştirilmesine bağlı bulunduğuna göre, üretici kuvvetlerin gelişmesindeki engeller, köklü reformlarla ortadan kaldırılmadıkça ve çalışan halk kitlelerinin bugünlerini yarınlarını güven altına almış olmaktan ve yurt işlerinde söz ve karar sahibi bulunmaktan doğan inançlı ve şevkli çabası sağlanmadıkça, bu işin asla başaramayacağı açık bir gerçektir (Aybar, 1968:191).

Bildiri, program ve tüzükte her ne kadar sosyalizm sözcüğü geçmese de partinin bundan sonra hızla bu yola doğru evrileceğini gösterir unsurlar mevcuttur. Örneğin demokratik yoldan iktidara geldiğinde partinin yapacağını söylediği dönüşümler bunu net bir şekilde göstermekteydi. Parti, üretim ve dolaşım araçlarını devletleştireceğini, özel sektöre sınırlı şekilde yardımcı rol vereceğini, köylülüğe önem vereceğini -topraklandırılacağı-, planlı bir ekonomi yürüteceğini ve adaletli gelir dağılımını sağlayacağını söylemekteydi. Bu vaatler, o ana kadar hiçbir partinin dillendirmediği, hiçbir iktidarın da hayata geçirmedeği radikal öneriler anlamına gelmekteydi. Üstelik en nihayetinde mevcut sistemi de tamamen dönüştürecek bir radikalizmden bahsetmek mümkündür. Nitekim TİP, iktidarında gerçekleştireceğini söylediği dönüşümler bu iddiayı doğrulamaktaydı: "... karma ekonomide, yönetim ve denetimine emekçilerin de katıldığı emekten yana planlı bir devletçilik hâkim kılınacak; özel sektör bu planlı devletçiliğin önemi gittikçe azalan bir yardımcısı durumuna getirilecektir. Böylece, piyasa mekanizmasının düzenleyici rolü de tedricen ortadan kalkacaktır" (Dinçer, 1966: 5). Buradaki halktan yana vurgu, uygulanacak devletçiliğin sermayedarları, özel sektörü kollayan bir biçime bürünmeyeceğini göstermekteydi. Bu haliyle TİP, tümüyle sosyalist bir modeli hemen inşa etmeyi vadetmese de halkçı bir ekonominin devlet eliyle sağlanmasını amaçladığını vurgulamaktaydı. TİP, emeğiyle yaşayanlara hizmet edeceğini vurgularken süreç içinde ilerici gençlerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin de dahil edilmesiyle uvriyerist (işçici) çizgisinde bir kırılma yaşayacaktı. Aybar'ın liderliğiyle birlikte partinin çekim merkezi haline gelmesi, sol/sosyalist çevrelerde etkisini arttırması bu dönüşümde etkili olacaktı.⁹ "Aybar'la birlikte 1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara Türk solu içinde yer alan Nihat Sargın'ın deyişiyle "kar altındaki tohum" ilkbahar havasında birden yeşermeye başlayacaktı" (Ünsal, 2002: 4).

Aybar'lı yeni dönemde sağdan dış (Sovyet) bağlantılı olduğuna dair, soldan da TKP'nin devamı olduğuna dair gelecek eleştirilere karşı bağımsızlığa ve özgürlüğe özellikle vurgu yapılmaya başlanacaktı. Aybar'ın da özel hassasiyetiyle birlikte, bağımsızlık ve özgürlük başat unsurlar/idealler olarak partinin ayırt edici nitelikleri haline gelecekti. Hatta bu iki nosyon, daha sonra partinin ideolojik pozisyonundaki dönüşümünü sağlayacak temel ilkeleri oluşturacaklardı. Ulusal bağımsızlık, demokrasi ve hatta sosyalizmin zorunlu koşulu olarak görülecekti. Genelde TİP için özeldir de Aybar için -gerçi bu dönemde ikisi aynı anlama gelmekteydi- bağımsızlık parti politikasının belirleyici unsuru haline gelecekti. Tam da bu yüzden parti ikinci ulusal kurtuluş savaşının verildiği söylemiyle öne çıkacak, özellikle 1966 yılıyla birlikte Amerikalılara karşı pasif direniş gibi kampanyalarla gündeme gelecekti. Dönemin parti yayınlarında da bunun izlerine rastlamak mümkündür: "Tam bağımsız olmadıkça ne toprak reformu yapabiliriz ne sanayi kurabiliriz ne işsizliği önleyebiliriz ne sosyal adaleti sağlayabiliriz... Hür olmak, milletçe ve halk olarak hür olmak, insanca yaşayabilmek için önce bileklerimizdeki şu ağır zincirleri kırmamız şarttır" (TİP, 1965: 4). Bu durumu en net şekilde partinin dış politika konusundaki görüşlerinde gözlemlemek mümkündür. Tabu konuların konuşulmaya başlanmasıyla birlikte dış politika olayları -özellikle Kıbrıs'la ilgili Johnson mektubu dış politikanın bütünüyle tartışılmasına zemin hazırlamıştı- da ana gündem maddeleri haline gelmişti. TİP'in yaşananlara ilişkin görüşleri aynı zamanda genel düşünceleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu

⁹ Bundan sonraki yönetimi oluşturacak olan birçok isim de (sendikacı, aydın, doğulular) TİP'e katılmıştır. Bunlar arasında Yaşar Kemal, Nihat Sargın, Fethi Naci ve Behice Boran da bulunmaktadır.

amaçla “TİP’in yurt ve dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi halk açısından değerlendirdiği, onların menfaatlerini savunan, hak ve hürriyetleri için mücadele eden” (Güvenç, 2006: 38) bağımsızlıki bir siyasetten yana olduğu görülmektedir. Ancak, 1964 yılından önceki parti programlarında NATO ve ikili anlaşmalara pek değinilmediği söylenebilir. Bunun sebebi, partinin o dönemde öncelikle varlığını koruma abasinda olması ve ihtiyatlı davranmasıdır. Ancak kitlesel anlamda g kazanmaya başladıkça bu konulardaki çekingenliği de ortadan kalkacaktı. Aybar’ın ifadelerinde sıklıkla gözlemleneceği üzere TİP, o dönemin yaygın tabiriyle, 35 milyon metre karelik vatan toprağının işgal altında ABD’nin egemenliğinde olduęunu¹⁰ dile getirerek ikili anlaşmalara – dolayısıyla üslere- NATO ve CANTO’ya emperyalizmle mücadele adı altında karşı çıkacaktı. Ayrıca TİP ülkeyi yarı sömürge bağımlı hale getireceği dolayısıyla Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) yeliğine de karşı çıkmıştır. Ortak pazara karşı ciddi bir muhalefet gösterip bunun aksi bir politikayla yerli sermayenin gümrük duvarlarıyla korunması gerektiğini vurgulamıştır. TİP daha önce de belirtildiği gibi dışarıya karşı milli bağımsız bir duruş sergilemiş bunu SSCB’ye karşı da srdrmştir –Nitekim Çekoslovakya partide temel ayrışma konusu olacaktır-. “TİP iki süper devletin Ortadoğu için amansız bir savaşa başladıkları günlerde, ABD’ye karşı ama SSCB’den de bağımsız bir sosyalist g olarak devreye girmişti” (nsal, 2002: 108). Ancak SSCB’yle kurulacak dostane ilişkilerin Türkiye için önem taşıdığına da vurgu yapılmıştır. Son olarak tüm bu mevzuların konuşulmasını sağlayan Kıbrıs meselesi hakkındaki parti tutumu da yine benzer perspektiften değerlendirilmiştir. “TİP yabancı üslerden temizlenmiş, silahsızlandırılmış ve milletlerarası garanti altında her iki topluluğun haklarına eşit saygı gösterilen bağımsız, federatif bir Kıbrıs tezini savunagelmiştir” (TİP, 1965: 7)(Güvenç, 2006: 47) (TİP, 1964). Ancak daha sonra Kıbrıs konusunda TİP’in gittikçe milliyetçi – gerekirse askeri müdahaleyi gerekli gören – bir izgiye¹¹ kaydığı görülmektedir. Her halükârda kısa ömrü boyunca TİP, Türkiye’nin dış politikasını Atatürk’ün sağlığında uygulandığını düşündüğü tam bağımsızlık kılavuzluğunda belirlenmesi gerektiğini savunmuştur: “Türkiye İşçi Partisi, Kuruluş Savaşı Türkiye’sine yaraşır, kıskanlılıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışi bir dış politika izler” (TİP, 1964: 161). Hatta bu ğurda özellikle iktidar partisinden (AP) büyük tepkiler alacaktı.¹² Yine de tutarlı bir Şekilde bağımsızlık vurgusuyla anti-emperyalist bir tutumla hareket ettiği görülmektedir. TİP’in dış politika konudaki mücadelesinin en önemli katkısı ise, “sözcülerinin meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarla, verilen soru nergeleri ile bu mücadelenin kamuoyunda tartışılarak boyutlanmasına, kitlelere yayılmasına ve ülkemizde anti-emperyalist akımın güçlenmesine yaptığı katkıdır” (Güvenç, 2006: 38).

TİP, erken cumhuriyet dönemindeki reformları bir tür başlangıç noktası olarak sürekli vurgularken, bu dönemde verilmiş anti emperyalist mücadelenin ekonomik bağımsızlığı sağlayacak Şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Parti, anti emperyalist, anti feodalist mücadeleyi Marksist ve sosyal devlet savunusunun harmanlandığı bir fikirsel dünyayı temsil etmekteydi. Ancak bu yeni sol kimliğin kabul görmesi pek de kolay olmayacaktı. 1961 Anayasa’sının sağladığı görece özgürlük ortamına rağmen parti, sürekli Şekilde yasal ve fiili kısıtlamalarla mücadele etmek zorunda kalacaktı. Zira bu dönemde Marksizm’i ve Komünizm’i yasaklayan anayasanın 112, 141 ve 142 gibi maddeleri varlığını korumakta, sol partilere karşı rahatlıkla karalama ve göz dağı verme araçları olarak kullanılmaktaydılar. Bu yüzden temel stratejisi yasal arenada mücadele etmek olan bir partide, bu tür yasal dayanaklarla engellenme ihtimalinin bir tereddüt oluşturması olağandı. Nitekim bu zorluğun farkında olan TİP, bu yasal engelleri kaldırmak için de büyük bir mücadele yrtecekti. Örneğin Aybar, “politik mücadele planında bu maddelerin kaldırılması kampanyasına ağırlık verecek, bu amaçla hareket edecek on kişilik bir “Faşizmle Mücadele Komitesi” kuracaktı” (zgden, 1988: 1999). Hatta daha sonra Cumhuriyeti Köylü Millet Partisinden istifa eden Niyazi Ağırnaslı’nın TİP’e geçmesiyle yasal zeminde de bu maddelerin kaldırılması için mücadele verilecek ancak Anayasa Mahkemesi tek oy farkla başvuruyu reddedecekti. Ancak bu *yenilgiye* rağmen sürecin kendisi bizzat

¹⁰ Nitekim parti 10 Temmuz 1966’da Mersin’de ABD’ye karşı bir “pasif direniş” kampanyası başlatmıştır.

¹¹ “Aybar’a göre, geri kalmış ülkelerde sosyalizm ve milliyetçilik aynı anlama gelmektedir nk “ağımızda milliyetçi olmak, özellikle geri kalmış ülkelerde ancak ve ancak sosyalist olmakla mümkündür...bunun nedeni milletin bir avuç i ve dış sömürücünün pençesinden kurtarmak için en ön safta sosyalistlerin çarpışmasıdır” (Güvenç, 2006: 50).

¹² “...birçok milletvekilinin “yalan! konuşturmayın! Utanmaz herif! Sözünü geri alsın! Diye bağırmaları, Demirel’in “s değil tesis!” diye seslenmesi ve TBMM başkanının “tavzih ediniz” diyerek Aybar’ın sözünü kesmesi bu tepkilerden bazılandır” (Güvenç, 2006: 44).

TİP'in meşruiyetinin güçlenmesi açısından önemli bir katkı sunacaktı. Hatta benzer şekilde partinin çalışmalarını sekteye uğratan, daha sonra parlamento içine dahi sirayet edecek -özellikle sağdan gelen- kimi saldırılar dahi partinin kamuoyunda giderek sesini duyurmasına vesile olacaktı.¹³

Mehmet Ali Aybar'ın parti üzerindeki olumlu etkisi bir yıl geçmeden kendini gösterecekti. TİP, katıldığı 1963 yerel seçimlerinde çok az il ve ilçede örgütlenmesine rağmen otuz beş bin civarında oy alacak, üstündeki ölü toprağı yavaş yavaş attığını gösterecekti. Daha sonra Şubat 1964'te İzmir'de toplanan Birinci Büyük Kongre ise partinin ileri doğru atılımının tam olarak başlatıcısı olarak değerlendirilebilir. Kongrede kabul edilen parti programının oldukça hacimli (166 sayfa) olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni "programın aynı zamanda partililer için bir eğitim aracı olarak da düşünülmüş olmasıdır" (Aren, 1993: 56). Nitekim parlamenter yolu seçmiş olan parti bunun başarılması için kitlelerin eğitilmesi gerektiğini -bu yolda aydınlara da rol biçilmektedir- düşünmektedir. Kongredeki kararlara bakıldığında, öncelikle Türkiye analiziyle başlanmakta ve ülkenin geri kalmış bir toplum olduğu -egemen sınıfların halkı sömürüp yabancı sömürüsüne de aracılık yaptığı- vurgulanmaktadır. Son tahlilde Türkiye'nin, içinde feodal kalıntıları barındıran, az gelişmiş kapitalist bir ülke olduğunu dile getiren program, çözüm yolu olarak işçi sınıfına öncü rol biçmiş ve kapitalist olmayan bir kalkınma yolunun gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu ifade (kapitalist olmayan bir kalkınma), sosyalizmin yasak olduğu bir konjonktürde icat edilmişti. Esasen TİP bu dönemde ülkenin ekonomik-toplumsal koşulları itibariyle feodal bir toplumsal formasyona sahip olmadığına ve sosyalizme varacak mücadeleye öncülük edebilecek nitelikte bir işçi sınıfının varlığına inanmaktaydı. Dolayısıyla anti-empyralist mücadeleyle sosyalist mücadele birbirinden ayrı süreçler olarak düşünülmemektedir. Bu konudaki fikir birliği, ileride yaşanacak Aybar-Boran ayrışmasına kadar sürecek. Önemli görülebilecek başka unsurlar da başlangıçtaki programla uyumlu şekilde, toprak reformuna, devletçi planlı ekonomiye ve parlamenter yolla iktidara gelineceğine vurgu yapılmasıydı. Programda, o dönem tartışılmaya başlanan çeşitli konular hakkında da partinin fikirleri ortaya konulacaktı. Anti-empyralist niteliğine paralel olarak parti, AET'ye ekonomik anlamda ülkenin bağımsızlığına ciddi zararlar vereceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ayrıca etnik herhangi bir vurgu yapılmadan ekonomik kalkınma sorunu olarak Kürt/doğu sorununa da programda yer verilmiştir. Doğu sorunu daha geniş ölçekte Dördüncü Büyük Kongre de ele alınacaktı. Yine de Behice Boran'ın genel başkanlığa ulaşana kadar geçen süreçte Doğu Sorunu tali bir mesele olarak görülecekti. Nitekim partinin Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci de sonrasında yazdığı eserinde özellikle yasaklar dolayısıyla belli çekincelerin olduğunu ve "TİP'in bilimsel sosyalist kanadının Kürt sorununun çözümünü sosyalist devrime endekslediğinden ikincil bir mesele olarak görüldüğünü vurgulamaktadır" (Ekinci, 2010: 115).

TİP'in yükseliş eğiliminde olduğu bu dönemde aksi bir yönde ilerleyen CHP bile ortanın solunda olduğunu dillendirerek bu sol atmosferden karlı çıkmak istemiştir. "Ancak din ve özel mülkiyet gibi geleneksel faktörleri kullanan karşı propagandanın çok fazla etkili olduğu kırsal kesimde bunu açıklamanın güç olduğu anlaşılmıştır" (Ahmad, 2007: 315). Nitekim *ortanın solu Moskova yolu* karşı propagandaları içinde seçime giren CHP büyük hüsrana uğrayacaktı. TİP ise 10 Ekim 1965 seçimlerinde, değişen seçim sisteminin -milli bakiye sisteminin- etkisiyle %3 (276.101) oranında oy alarak, sonradan partiye katılacak bağımsız adayla birlikte, parlamentoda 15 milletvekiliyle temsil edilmeye hak kazanacaktı.¹⁴ "TİP'in parlamentoya girişiyle yakın zamanlara kadar sadece yasaklar ve tutuklamalarla birlikte anılan sosyalist hareket artık ülke siyasetinin meşru bir unsuru olmuştur" (Aydınoglu, 2007: 102,103). TİP'in ciddi bir hazırlık yapmadan parlamentoya girmiş olması partililerde parlamenter yolla iktidara gelme inancını arttırmış, ağırlığın bu faaliyetlere verilmesine yol açmıştı. TİP parlamento faaliyetlerinde, özellikle empyralizm, ikili anlaşmalar, yabancı sermaye, sömürü, dış politika gibi tabu olan konuları gündeme getirerek, toplumu aydınlatmış, oldukça etkili olmuştur. Belki istedikleri yasaları -toprak reformuna, grev, lokavt hakkına ilişkin, yabancıya ayrıcalık tanıyan yasanın iptali, köy enstitülerinin yeniden açılması vb. öneriler- çıkaramamışlardır ancak Anayasa Mahkemesine iptal başvurularında bulunarak aykırı buldukları yasalara engel

¹³ "Saldırılarda TİP toplantıları, binaları basılmaktaydı. Partinin komünist bir örgüt olduğu suçlamaları sağ güçlerce sık sık yapıyordu. Öyle ki 11 Kasım tarihli Hürriyet gazetesinde TİP'in kapatılmasının muhtemel olduğu bildiriliyordu" (Ünsal, 2002: 100).

¹⁴ <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> TİP'in toplam geçerli oy sayısına göre aldığı geçerli oy oranı %2,97'di. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12130.pdf>

çıkartabilmişlerdir. TİP'liler sayıca az olmalarına rağmen etkili bir şekilde muhalefet yapmışlar ve ülke gündemine bütünüyle hâkim şekilde hareket etmişler, bu doğrultuda uygun muhalefet araçları (kahvehane toplantıları, belediye hoparlörlerinden halka seslenme, kapalı salon toplantıları, mitingler...) bulabilmişlerdir. Bunlardan en önemlisi ise seçim dönemlerinde elde ettikleri radyo konuşmalarıdır. Radyo konuşmaları, özellikle gazetelerin TİP gibi görece küçük ve sosyalist bir partiye yer vermediği, onu görmezden geldiği, devlet radyosunun da partiyle ilgili haberleri, bildirimleri sansüre uğrattığı bir konjonktürde (Öncü ve Vatan gibi birkaç istisnayla birlikte) olağanüstü fırsat anlamına gelmekteydi. O ana kadar hiçbir partide olmadığı ölçüde temsil imkanı bulan toplumun farklı kesimleri (gazeteci, şair, halk ozanı, çoban, akademisyen, asker, din adamı, öğrenci... (TİP, 1964)¹⁵) TİP adına katılan seçim ve referandumlar sayesinde elde ettikleri 77 konuşma hakkıyla (Aşut ve Atılğan, 2021: 47) konvansiyonel politik aktörlerin kalıplaşmış içerik ve aynılaştırılan hitap tarzlarından (sevgili vatandaşlar...) farklı olarak somut halkın gerçek sorunlarını sınıfsal çelişkileri vurgulayarak gündemleştirmiş, doğrudan toplumun alt sınıflarına (işçiler, köylüler, ezilen insanlar, küçük esnaf, aylıklı, dar geliri...) hitap etmiş yurdun en ücra yerlerine kadar ulaşabilmişlerdir.

1965 seçimleriyle birlikte TİP içinde geleceğe dair umutlu bir hava esmeye başlamışken, çeşitli akımların –Yön, MDD- muhalefetinin de ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemden sonra kısmi başarıyla, partinin parlamento faaliyetlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Bu parlamentarizm, partinin, ülkenin gündeminden hızla koparak sol genç akımlar üzerindeki gücünü kaybetmesine yol açacaktı. Ancak parti pratiklerinin sınırlarını bütünüyle parlamentarizmin belirlediğini de iddia etmek mümkün değildir. Örneğin 1967'den sonra çeşitli dernek ve kulüplerin katılımıyla doğu mitingleri düzenledikleri görülmektedir. Yine de parlamentarizmin mutlaklaştırıldığına dair eleştirilerle birlikte parti içindeki ayrışmalar derinleşecekti. 1960'ların ikinci yarısına gelindiğinde, İkinci Kongreyle (Malatya) açığa çıkan MDD hareketinin giderek gücünü arttırdığı görülmektedir. Bu dönemde TİP'in sokağın gündeminden uzaklaşması, bazı toplumsal olaylara tepkisiz kalması -örneğin üniversite işgallerine karşı pasif tutum takınması- öğrenciler üzerindeki gücünü tamamen kaybetmesine neden olmuştur. Hatta TİP'in bu eylemlerin karşısında bir tutum takındığı, bunları burjuva iktidarının oyunları olarak tanımladığı görülmektedir. Bu realiteden uzak tutumu MDD hareketinin daha radikal tutumuyla birlikte TİP'e pahalıya mal olmuş, parti, büyük oranda güç kaybetmiştir. 15-16 Haziran olaylarının dışında kalması ise isminde işçi olan bir partinin trajik bir şekilde işçilerle bağının zayıflamasına neden olmuştur. Ancak bu görece güç kaybı, 1960'ların sonlarına doğru sendikal alanda yaşanan gelişmelerle yeniden umutların yeşermesine vesile olacaktı. 1967 yılında (13 Şubat 1967) Türk-İş'in hakimiyetini kırarak olan ve sınıf sendikacılığı şiarıyla yola çıkan DİSK tarih sahnesindeki yerini alacaktı.¹⁶ Ancak ilk etapta TİP içinde büyük beklentilere yol açmış olsa da parti DİSK'ten beklediği desteği alamayacaktı. Bu durum, Aybar döneminin giderek sona yaklaştığını göstermekteydi. Parti, son darbeyi ise büyük beklentilerle enerjisinin çoğunluğunu aktardığı parlamentarizmden alacaktı.

Aybar'ın *başta güreşeceğiz* dediği 1969 seçimlerinde TİP'in başarısız olması –sadece iki milletvekili çıkarılması- hem parti için hem de Aybar için sona yaklaşıldığının göstergesiydi. Nitekim 1 Mayıs 1969'da Aybar başkanken Sadun Aren ve Behice Boran'ın başını çektiği bir grup Emek dergisini çıkarıp Aybar'a karşı muhalefete başlayacaklardı. Gittikçe sertleşen bu muhalefet 1969'da Aybar'ın genel başkanlıktan ayrılmasıyla yönetimi ele geçirecek ve 29-31 Ekim 1970 tarihindeki Dördüncü Büyük Kongre'yle görüşlerini partiye kabul ettirecekti. Ancak kısa bir süre önce yönetime gelen bu grup, 12 Mart Muhtırası'yla birlikte projelerini gerçekleştirme fırsatı bulamadan TİP, sahneden çekilmek zorunda kalacaktı. Muhtıraya açıkça karşı çıkan tek parti olan TİP, siyasi yaşamında etkin muhalefet aracı olarak kullandığı Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Temmuz

¹⁵ “Üstelik bu bambaşka yüzler "aziz ve muhterem vatandaşlarımız" diyerek ağa ile marabayı, patron ile işçiyi, zengin ile fakiri, ezen ile ezileni, sömürülen ile sömürüleni sanki eşitmişçesine gösteren ideolojik bir hokkabazlığa girişiyorlardı. "İşçiler, ırgatlar, azaplar, fakir köylüler, ezilen, hor görülen elleri nasırlı, çilekeş yurttaşlar" diye başladıkları konuşmalarıyla hayatın hakikatlerine uygun bir söylem inşa ederek saflarını daha baştan belirtmiş, sınıflarını daha baştan belirlemiş oluyordular” (Aşut ve Atılğan, 2021: 50).

¹⁶ “12 Şubat 1967'de Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda-İş ve Türk Maden-İş sendikaları kongrelerini toplayıp, DİSK'in kurulması için karar aldılar. Ve sendikaları adına hareket eden Türkler, Kuas, Güzelce, Nebioğlu ile Alpdünder 13 Şubat 1967 günü, yani TİP'in kuruluşunun altıncı yıldönümünde, DİSK'in tüzüğünü ve kuruluş bildirgesini İstanbul Valiliğine verdiler” (Aybar, 1988: 174).

1971'de Siyasi Partiler Kanunu'nun 59, Anayasanın 57. maddesine dayanılarak, özünde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünü bozucu amaç güttüğü gerekçesiyle kapatılacaktı. Birçok ismi bölücülük ve komünistlik suçlamasıyla yargılanacak, mahkûm edilecek, ancak 1974'teki afla birlikte serbest bırakılacaklardı.

5. SON VİRAJ, AYRIŞMALAR: YÖN-TİP, MDD-TİP, AYBAR-BORAN

TİP, sol için çatı olma görevini 1960'lı yılların sonlarına doğru kaybetmeye başlayacaktı. Bu da hem bünyesindeki farklı eğilimlerin kopmasına yol açacak hem de iş birliği halindeki çeşitli hareketlerle kopuşu getirecekti. Bu ayrışmalar, günün sonunda partide genel başkanın değişimine varacak içsel bölünmeyle sonuçlanacaktı. Partinin yol ayrımına gittiği hareketlerden ilki Yön Devrim Hareketi'ydi. Yön, DP iktidarına karşı muhalif kimliğiyle –sosyal liberal dergi Forum'un başlattığı bir muhalefet- 27 Mayıs öncesi bir birikimi temsil etmiş olsa da dergi olarak çıkarılışı 20 Aralık 1961'i bulmaktadır.¹⁷ Derginin isim babası Mümtaz Soysal çıkaracakları dergi için Yön isminin seçiliş sebebini “Çünkü, bir yönsüzlük şaşkınlığı geçiren Türkiye'ye çıkış yolu şudur diye bir 'yön' göstermek iddiasındaydık” (Atılğan, 2008: 240), diyerek açıklamaktadır. Dolayısıyla hareket kendisine bir tür öncülük, kılavuzluk rolü biçmekteydi. 1965 yılına kadar TİP'le Yön Devrim Hareketi arasında keskin bir ayrışmanın olmadığı –hatta uzlaşının olduğu- görülmektedir. Öyle ki 1965 seçimleri dâhil girilen seçimlerde Yön TİP'i hep destekleyecekti. Bu bahar havasının da etkisiyle pek çok TİP'li sosyalizmi Yön okuyarak öğrenecekti. Bu anlamda önemli bir pedagojik görevi yerine getirdiği söylenebilir. Yön'ün, 1964 seçimleri öncesi TİP ve CHP'yle özellikle anti-emperyalist mücadele, Kıbrıs sorunu gibi konularda uzlaşma çabasında olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni hareketin ilk başlarda 1961 Anayasası'nın verdiği imkanla etkili bir parlamenter mücadelenin mümkün olabileceğini düşünmesidir. Bu yüzden Yön, ilk yıllarında daha çok arzu edilen reformların hayata geçirilmesi için baskı oluşturmak şeklinde bir strateji yürütmüştür. Hatta bu bakış açısından kaynaklı olarak TİP'e de araçsal yaklaştığı rahatlıkla söylenebilir.

TİP ile Yön arasındaki ideolojik ayrışmanın fitilini ateşleyen olay ise 1965 seçimleri olacaktır. Seçimin yaşatmış olduğu hüsrana birlikte –sağın güçlenerek çıkması- Yön hareketi parlamenter yoldan sosyalizme varılamayacağına karar kılacaktır. Seçimlerin ertesinde Yön'ün 17 Haziran 1966 tarihli 168. sayısında Doğan Avcıoğlu TİP'in pozisyonunu tartışmaya ve de eleştiriye açan bir kısa çağrı metni kaleme alacaktır. Bu yazı esasen hem ayrışmanın fitilini ateşleyecek hem de sonrasındaki ayrışma konularının hemen hemen hepsinin nüvelerini içerecekti. Metinde, işgal ettiği pozisyon gereği TİP'in eleştirilmesinin zorluğu hissedilirken yine de sosyalistleri başlatılan çağrıya katılmaya davet vardır. Özellikle TİP'in toplumsal yapıya dair analizinin eski ve Batı kaynaklı olduğu, sınıf öncülüğü konusunda hatalı analiz yaptığı, zinde kuvvetleri ihmal ettiği, dar yönetici kadroya dayalı kapalı bir tutum takındığı, öncelikli olan emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı mücadeleyi proleter-burjuva mücadelesini öncelikli görmesi nedeniyle zayıflattığı vurgulanmaktadır (Avcıoğlu, 1966: 3). Yön'ün bu noktadan sonra TİP'le ilişkileri daha çok içerden kümelenerek, partiyi ele geçirme çabası şeklinde olacaktır. Parti ile Yön arasındaki gerilim düşünsel farklılıklardan kaynaklı olarak giderek şiddetlenecekti. Yön hareketinin düşünsel sınırlarını Marksizm ve Kemalizm oluşturmaktaydı. Atılğan'ın da vurguladığı üzere “Akımın Türkiye sol hareketi içerisindeki özgün konumu, Marksizm'i, Kemalizm'in radikal bir tadilatı için kullanmasından ve böylece Kemalizm'i sosyalizme eklememesinden kaynaklanıyordu” (Atılğan, 2008: 597). Ancak bu iki fikir arasındaki ilişki, daha çok Marksizm'den hareketle Kemalizm'i yorumlamak şeklinde olmuştu. Yön, bu bağlamda Atatürk ilkelerini sosyalizme kapı aralayacak şekilde yeniden anlamlandırmıştır. Harekete göre, bu ilkeler doğru şekilde uygulandığında gidilecek yol sosyalizmdir. Sosyalizm ise en kısa tabirle Yön için hızlı kalkınmaya dönük bir yöntemdir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma düşünsel hattın merkezini oluşturmaktadır. Zira bu bağlamda Türkiye geri kalmış, az gelişmiş bir ülke özelliği gösterdiğinden anti-feodal, anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı nitelikler taşıyan Kemalist devrimlerin nihayete erdirilmesi gerekmektedir.

Yön'ün ilk etapta, kendisini TİP'ten de ayırıştıran, en göze çarpan özelliği ise aydınlara hitap etmesi ve aydınlardan oluşmasıydı.¹⁸ Toplumsal yapının dönüşümünü amaç edinen Yön, aydın

¹⁷ Derginin kurucuları: Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu'dur.

¹⁸ Nitekim dergi “164 aydının imzaladığı bir bildiri ile yayınlanmaya başlamıştır” (Aren, 1993: 209).

kimliğiyle paralel olarak bazı kesimlere öncü rolü atfetmekteydi. Çünkü Yön'e göre, geri kalmış bir ülke olan Türkiye'de işçi sınıfı zayıftı ve hiçbir şekilde öncü rol üstlenemezdi. Bu nokta TİP ile anlaşmazlığa girmelerinin ana eksenlerinden birini oluşturmaktaydı. TİP'e göre ülke kapitalistleşmiş, ülkede sınıf ayrımları, sınıf bilinci oluşmuştu, dolayısıyla işçi sınıfının öncülüğünde sosyalizme geçilebilirdi. Yön ise bu rolü ara tabakalara yüklemektedir. Bu, sivil, asker aydınların yani dönemin tabiriyle *zinde kuvvetlerin* başı çektiği bir değişime/devrime tekabül etmekteydi. Bu süreç asker vasıtasıyla devrim yapmak, devrim partisiyle de iktidara gelmek şeklindeydi. Yani önce zinde kuvvetler devreye sokularak ülke kalkındırılmalı –ki bu kapitalist olmayan yoldan kalkınmaydı- daha sonra da sosyalizme geilmeliydi. Yoksa *Filipin demokrasisi*yle bir yere varılamazdı. Zinde kuvvetlerin seçimle iktidara gelmesi ise ülke şartlarında pek mümkün değildi. Sosyalist düzen için uygun ortamı, ülkenin kalkınmasını sağlayacak unsur Yön'de sol cuntaya tekabül etmekteydi. Bu cuntacı eğilim Yön'ün kapanıp (1967) yerine Devrim dergisinin açılmasıyla (1969) daha da kristalize olacaktı. “Yön”le ülkenin yönünü belirlediklerini düşünen bu grup, bu kez “Devrim” le devrime ulaşmayı amalayacaktı. Nitekim başarısız 9 Mart girişiminde Devrim yazarlarının da bulunduğu bilinmektedir. Böylelikle Devrim, cuntacı tutumuyla hareket için sadece sonun başlangıcı anlamına gelecekti. TİP ise tam aksi bir eğilimi ifade etmekteydi. TİP hiçbir zaman yasal zeminde mücadelelen vazgemeyecekti. Bu anlamda Yön ile keskin bir ayrım içine girecek ve hareket tarafından gerçeklerden uzaklaşarak parlamentarizme saplanmakla suçlanacaktı. Doğal olarak, TİP de Yön'ü tepeden inmecilikle suçlayacaktı. Sonuç olarak TİP-Yön ayrışmasının, TİP'in seçim yenilgisiyle birlikte -Yön'ün parlamenter mücadeleye olan inancını yitirmesiyle- ayyuka çıktığı ve mücadele yöntemi, devrimin öznesi, ülke analizi gibi çeşitli konulardaki ayrışmalar doğrultusunda ideolojik bir hal aldığı söylenebilir.

İkinci önemli ayrışma ise TİP ile MDD arasındaki ayrışmadır. “Marx, Lenin, Stalin ve Mao'nun düşüncelerinden meydana gelen bilimsel sosyalizmin az gelişmiş ve ezilen ülkelerdeki öncelikli devrim teorisi” olan MDD hareketi (Ateşoğlu, 2006: 26) TİP içinde doğmuş, 1960'ların sonlarına doğru radikalizmin artmasıyla etkililiğini arttırmış sol akımları yönlendirir bir hale gelmiştir. Mihri Belli önderliğindeki akım bir anlamda TKP geleneğini 1960'lara taşımıştır. MDD stratejisi aslında çok önceleri Mustafa Suphi aracılığıyla ülke siyasetine giriş yapmıştı.¹⁹ Fakat ülkenin gündemine gelmesi özellikle Türk Solu dergisi ve Mihri Belli'nin MDD'yi anlatan yazılarıyla çok sonraları, 1960'larda olacaktı. TİP kurulduktan sonra –özellikle Aybar'la birlikte- sol cenahta büyük ilgi uyandırmış, birçok ismi bünyesine katmayı başarmıştı. Ancak Mihri Belli gibi bazı isimler yasaklı olmalarından dolayı dışarıda kalmıştı. Bu haliyle bile partinin farklı eğilimleri içinde barındıran bir tür şemsiye görevi gördüğünü söylemek mümkündür. Bu farklılıklar özellikle 1965 seçimleriyle birlikte görünür olmaya başlamış, parti içindeki dengeleri değiştirmek için çeşitli mücadeleler yürütölmeye başlanmıştı. MDD grubu da partideki hakim eğilime karşı içerden muhalefetin bir tür ortak adı haline gelmiş, parti yönetimini ele geçirmek için yoğun çaba göstermişti. Bu ayrışma büyük ölçüde farklı ideolojik-düşünsel zeminlerden kaynaklanmaktaydı.

Genel eğilime paralel olarak ülke analiziyle hareket eden MDD'ye göre Türkiye geri kalmış bir tarım ülkesiydi ve sömürölen ülkeler kategorisinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla öncelikle bu durumdan kurtulmak gerekmekteydi. Bunun için de ilk etapta *burjuva demokratik devrimin* gerçekleşmesi zorunlu koşuldu. Feodal kalıntıların baskısından ve emperyalist sömürünün prangalarından kurtulmak için ise Kemalist devrimlerin tamamlanıp nihayete erdirilmesi zorunluydu. Bir diğer ifadeyle öncelikle demokratik ve ulusal kurtuluş savaşıyla milli demokratik devrim gerekleştirilmeliydi, başarıldıktan sonra da Türkiye sosyalist devrim aşamasına ulaşmış olacaktı.

...Milli Demokratik Devrim aşamasında millileştirmeler bir sosyalizasyon unsuru taşımakla birlikte, güdülen asıl amaç, milli bağımsızlıkla çelişen ekonomik kollarının milli niteliğe kavuşturulmasıdır. Amaç, henüz sosyalizm değildir, emperyalist tekellerin ve işbirlikçi sermayenin kollarının milli güçler tarafından zaptedilmesidir. Sosyalist kuruluş, yalnız söz konusu ekonomi alanlarını değil, bütün üretim araçlarını toplumun ortak mülkiyeti haline getirmeyi ve insanın insan tarafından sömürölmesi olanağının ortadan kaldırılmasını amaç edinir ki, bu da Milli Demokratik Devrim'i izleyecek olan Sosyalist Devrim'in görevidir (Belli, 1970: 28-31).

¹⁹ Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev'le iletişimde olması MDD stratejisinin TKP geleneğine sızmasına vesile olmuştu.

Görüldüğü üzere, Türkiye analiziyle oluşturulmuş bu değerlendirme devrimi iki aşamalı bir süreç olarak görmekteydi –önce MDD sonra Sosyalist Devrim-. TİP'in bu noktada MDD'den ciddi anlamda ayrıldığı söylenebilir. TİP'e göre Türkiye feodal kalıntıları bünyesinde barındırsa da kapitalist bir ülkeydi ve anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele sosyalizm mücadelesiyle ayrı düşünülemezdi. “Bizler, Türkiye'nin gerçeklerine dayanarak, içinde bulunduğumuz devrimci aşamanın, sosyalist devrim aşaması olduğundan hareketle, anti-emperyalist savaşı sosyalist mücadele ile birlikte yürütmeyi gerekli görüyoruz” (TİP İstanbul İl Teşkilatı, 1970: 3). Yani MDD'nin aksine Türkiye'nin önünde, uğruna mücadele edilmesi gereken iki aşamalı değil, tek aşamalı devrim –sadece Sosyalist Devrim- bulunmaktaydı. MDD stratejisi ülkenin geriliğinden dolayı burjuvazinin cılız ve işçi sınıfının devrim yapacak güçte olmadığını vurgulamaktaydı. Dolayısıyla yapılması gereken, karşı devrimci güçlere karşı bir “Milli Cephe”²⁰ oluşturulmasıydı. Bu anlamda Milli Demokratik Devrim'in devrimci öznesi bir koalisyon grubunu imlemekteydi. Bu tutum ülkeyi sosyalizm için müsait gören ve işçi sınıfının devrimci önderliğini savunan TİP'e karşı açık ve keskin bir muhalefet anlamına gelmekteydi. Tam da bu yüzden her iki kanat birbirlerine karşı yoğun eleştiriler yöneltmekten sakınmamışlardı. MDD, TİP'in tutumunu icazetli, pasif sosyalizm olarak nitelemiş, partiyi cepheyi bölmekle suçlamıştı. Bu icazet ve cephe kırıcılığı bir işbirlikçi iması da taşımaktaydı. Hatta emperyalizmin ajanlığını yaptığını iddia edecek düzeye varmaktaydı. Bu abartılı eleştirilerin yanı sıra özellikle Mihri Belli'nin yapıcı eleştiriler yaptığı da görülmektedir. Belli, TİP'i fikri donuklukla suçlamış ve parti içi teorik tartışmaların menedildiğini dile getirmiştir. Nitekim bir sonraki ayrışma başlığında görüleceği üzere bu eleştiriler, mevcut duruma dair haklı birçok unsuru barındırmaktadır.

Üçüncü ayrışma esasen parti içi fikir ayrılıklarıyla başlayıp partinin genel başkanlığının el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla partiye hâkim olan anlayışın, parti çizgisinin de dönüşümü anlamına gelmektedir. 1968 yılına kadar Aybar partiye neredeyse tek başına egemendi. Parti, kamuoyunun gözünde adeta Aybar'la özdeşleşmişti. Bu sayede TİP'in daha bütünlüklü bir yapı sergilediğini söylemek mümkündür. Elbette bu görünümün altında çok sayıda tasfiyenin varlığından da bahsedilebilir. Nitekim parti, kuruluşundan kapatılışına kadar bütünlüğünün bozulmaması saikiyle sıklıkla yaşanan tasfiyelerle kamuoyunda gündem olacaktı. Yine de çoğunlukla cılız kalsa ve amacına ulaşmasa da aykırı/muhafiz seslerin varlığını partide sürdürmeye devam ettirdiği söylenebilir. Her halükârda uzun bir süre TİP, rüşünü ispat etme, meşruiyetini sağlama, sürekli kapatılma tehdidi altında hayatta kalma mücadelesi vermiş, görüş ayrılıkları uzun süre arka planda kalarak daha homojen bir görünüm söz konusu olmuştur. 16 Ekim 1968 tarihiyle birlikte ise ayrışmaların artık hasır altı edilemeyeceği bir momente girilmiştir. O zamana kadar partide *tek adam* olan Aybar'a karşı gelişen ‘Beşli Takrir’le (önerge sahipleri Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın, Şaban Erik, Minnetullah Haydaroglu) parti adeta çıtırdamaya başlamıştır. Daha sonra Emek grubunu²¹ oluşturacak olan beşli önerge sahipleri bu tarihten sonra Aybar'a karşı mücadeleye girişmişler ve adım adım kazanılan mevzilerle bir süre sonra partiyi hâkimiyetleri altına almışlardır. Fakat bu kopuş oldukça sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Zira hem muhalif isimlerin birçoğu Aybar'ın davetiyle partiye katılmışlardır hem de Aybar'la Boran çok eski dostturlar. Bu yüzden 5'li takrir verenler aslında ilk etapta oldukça ihtiyatlıdırlar ve ipleri koparmak gibi bir dertleri yoktur. Hatta genç partililerin ayyuka çıkan eleştirilerine rağmen Aybar'a daha çekingen uyarılarda bulunmaya, telkinlerle onu ‘yola getirme’ye çalışmışlardır. Ancak Aybar'ın rahatsızlıklara neden olan tavrında (pratik ve düşünsel) ısrar etmesi yol ayrımını kaçınılmaz kılmıştır. Bu nihai ayrışma ise temelde birbiriyle çelişen ideolojik farklılardan kaynaklanmaktadır. Önceleri ortak zeminde hareket eden parti yönetimi, Aybar'ın sosyalizme özgücü bir tarif getirmesiyle ayrışma yoluna girmiştir. 1968 tarihli Çekoslovakya olayı ise bu ayrışmayı geri dönüşü olmayan bir rotaya sokmuştur. Aybar'ın işgale karşı başlattığı Sovyet eleştirisi, bir süre sonra Sovyet sosyalizmi eleştirisine dönüşmüş, muhalifler ise bu durumu sosyalizmden sapıp popülizme sapsak olarak eleştirmişlerdir.

Aren-Boran grubu ile Aybar arasındaki ayrışmanın Aybar'ın öne sürdüğü fikirlerle billurlaştığı görülmektedir. Aybar'ın Sovyet eleştirisiyle ortaya koymaya başladığı *güler yüzlü sosyalizm* ya da *hürriyetçi sosyalizm (Türkiye sosyalizmi)* iki grubu anlamak açısından oldukça

²⁰ Nitekim Belli, Milli Cephe ya da Devrimci Güçlerin; şehir ve köy proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı-proleter unsurları, yoksul köylülük, şehir ve köy burjuvazisi, asker-sivil aydın zümreden oluştuğunu belirtir (Belli, 1970).

²¹ Aybar'a karşı 5'li takrir verenlerin 1 Mayıs 1969'dan itibaren çıkarmaya başladıkları dergiye affen kullanılmıştır.

semptomatiktir. Aybar, düşüncesinin merkezine hürriyeti yerleştirerek bir yandan Sovyet uygulamasına eleştiriler yönelmiş diğer yandan Türkiye'nin farklı bir sosyalizmi gerektirecek özgün yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Aybar bu dönemden sonra sosyalizmin asıl hedefinin insanın yabancılaştırılmasının önüne geçilmesi ve hayatın her alanında somut insana hürriyet ortamının sağlanması olduğunu söylemeye başlamıştır. Aybar için sosyalizm sorunu, bir özgürlük problemine dönüşmüş, fikirlerini de bu doğrultuda formüle etmeye çabalamıştır. “Aybar’ın ana çıkış noktası, toplumdaki temel çelişki ve ikincil çelişkiler arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğidir” (Özman, 2008:384). Bu bağlamda büyük oranda alt yapının üst yapıyı etkilediği, dolayısıyla ekonominin son kertede belirleyici olduğu fikrine karşı çıkmış ve üst belirlenimin önemine vurgu yapmıştır. Bu vurgu esasen, klasik Marksizm’de olmadığı ölçüde üst yapı unsurlarının alt yapıdan daha fazla önemsenmesini beraberinde getirmiştir. Aybar, bu üst yapı unsurlarından en önemlisi olarak da hürriyetçilik meselesini öne çıkarmıştır. Hürriyetin bu merkeziliği esasen demokrasiye verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Aybar’ın arzusu, tabandan hareketle inşa edilecek şekilde hayatın tüm alanlarında demokrasinin eksiksiz şekilde hayata geçirilmesidir. Ancak demokrasi vurgusuna rağmen baştan beri Aybar’ın parti içinde bu özgürlükçü ortamı sağladığını söylemek oldukça güçtür. Hatta bu konuda bir aşamadan sonra sağ partilerle yarışacak şekilde en ufak bir itiraza karşı parti içi denetim ve kontrol mekanizmalarını işlettiği görülecekti. Nitekim TİP’in genel yönetim kurulu üyelerinden olan Halit Çelenk bu durumdan “...parti içi demokrasi işlemedi. Demokratik merkezizetçiliğin, merkezizetçi ilkesi uygulanıyor, ama demokratiklik ilkesi uygulanmıyordu” diyerek şikâyet edecekti. (Çelenk, 2003:15). Bu çelişkinin gerekçelerini açıklamak son derece zor olsa da kişisel tutkularla birlikte parti içi bütünlüğünün bozulma korkusunun öne çıktığı söylenebilir. Öte yandan demokrasi arzusu, özellikle 1965 başarısından (15 vekil elde edilmesi) sonra kısa sürede iktidar olunabileceğine dair bir yanılsamadan da beslenmekteydi. Nitekim Aybar giderek sadece parlamenter mücadeleyi önemseyen bir pozisyona sürüklenmeye başlayacaktı. Bu önemseme ise kaçınılmaz şekilde işçi sınıfının öncülüğünün terk edilip ülkedeki ağırlıklı nüfusu dolayısıyla köylülüğün öne çıkarılmasını beraberinde getirecekti. Böylece mücadelenin asıl öznesi (öncüsü) üzerinden derin bir fikir ayrılığı tarafları uzlaşmaz bir noktaya taşıyacaktı.

Aybar, görüşlerini dile getirmeye, hâkim eğilime paralel hareket edecek şekilde Türkiye’nin/Osmanlı’nın toplumsal yapısına ilişkin değerlendirmeler yaparak başlamıştır. Döneme bakıldığında Türk solunun genel eğiliminin öncelikle bir tarih analizi yapmak daha sonra oluşturulan bu zeminde fikirleri inşa etmek şeklinde olduğu görülmektedir. Bu durumu Ergun Aydınoglu şöyle dile getirmektedir:

Tarihin epey hızla seyrettiği ve büyük bir iyimserlik kaynağı olan bu dönemde Türk solu, dünyayı değiştirme projesini formüle etmek, yani programatik bir niteliğe kavuşma ihtiyacındaydı. İşte bu ihtiyaç –ve elbet hevesle de- program konusuna yöneldiğinde, her şeyden önce içinde yaşanılan toplumun bir analizi gerekmekteydi. Mevcut sosyo-ekonomik ilişkileri ve onun üzerinde yükselen politik, kültürel, entelektüel ilişkileri yorumlamadan bir program yazılabilir miydi? O yıllarda en çapsız teorisyen bile, bunun için abc’si olduğunu biliyordu (Aydınoglu, 1992:16).

Aybar da benzer bir analizle hem Türkiye’nin özgünlüğünü ortaya koymaya hem de Türkiye’ye özgü sosyalizmin sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Aybar, geçmişe dönerek Osmanlı toplum yapısı hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, onu günün Türkiye’sine taşıyarak sınıfsal yapı hakkında fikirlerini inşa etmiştir. Her ne kadar açıkça kullanmasa da Asya Tipi Üretim Tarzından (ATÜT) beslendiği görülen Aybar’a göre, Türkiye’nin özgünlüğü Osmanlı’nın özgün yapısından kaynaklanmaktaydı. Ona göre Osmanlı devleti halkın üstünde mutlak, sınırsız anlamda iktidara sahip ceberut bir devletti. Bu varsayımla hareket eden Mehmet Ali Aybar, “devletin sahip olduğu toprağın rantını elde eden asker-sivil bürokrasiyi, özgün bir “Devlete Sahip Olanlar Sınıfı” olarak ayırt etmekteydi” (Aydın ve Kerem Ünüvar, 2008: 1084). “Derece derece devlet görevi yapan en başta ve Divanı Hümayun’da oturanlarla sultana biz *devlete sahip olanlar* sınıfı adını veriyoruz. Tımar, narh, gedik gibi sistemler aracılığı ile toplumun ekonomik yaşamını elinde tutan ve siyasal güce de sahip olan bu bürokrat sınıf, Osmanlı devletinin egemen sınıfı durumundaydı” (Aybar, 1988: 147).²²

²² “Osmanlılarda ordu-devlet, başlıca üretim aracı olan toprağın sahibi idi. Ordu-devletin sahibi de merkezci örgütlenme dolayısıyla padişah ve adamlarından oluşan bürokrasiydi... Gelirlerini devletten sağlayan ve devlet hiyerarşisinde işgal ettikleri yere göre bir yaşam düzeyine malik olan bu vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, defterdar ve- kazasker v.b. başlarındaki padişahla birlikte, Osmanlı toplumunda egemen bir sınıf oluşturmaktaydılar” (Aybar, 1988: 148-149).

Dolayısıyla bu varsayıma göre bürokrasi üretim araçları üzerinde mutlak hakimiyete sahip bir sınıf olma özelliği göstermekteydi. Bürokrasi sınıfı, Avrupa'yla kıyaslanmayacak ölçüde geniş yetkilere sahip olduğu için toplumu kendi çıkarlarına uygun olarak düzenleyebilmekteydi. Aybar, bu egemen sınıfın toplumdaki işbirlikçileri olarak da komprador burjuvazi ve toprak ağalarını göstermekteydi. Bununla paralel olarak bir milli burjuvazinin oluşmadığını söyleyen Aybar işçi partisi temsilcisine yakışır bir şekilde öteden beri süregelen sömürülmüş bir işçi sınıfının bulunduğuna ve 1960'larla birlikte politik bilinçlenme adına önemli aşamalar kat ettiğine de vurgu yapmaktaydı. Ancak asıl çözülmesi gereken çelişki tepede konumlanmış yönetici bürokrasiyle -ve onun işbirlikçileriyle- tüm sömürülen halk arasındaydı. Parlatımler zeminden hareket edilerek bu halkın iktidara taşınması gerekmektedir. Halkın merkezinde olmadığı bir hareketle ya da tepeden inme bir tavırla sosyalizme varılması mümkün değildi. Aybar'ın meşru yol vurgusu ve darbe karşıtlığı onun ikinci önemli çelişkisiyle gölgelenmektedir. Her türlü darbe girişimine karşı sert bir tavır alan Aybar 27 Mayıs'a geldiğinde ise -daha önce vurgulanan çeşitli eleştirileriyle birlikte- bunu devrim sayıp olumlamaktaydı. İzahı güç olan bu durumu kendisini doğurana olan saygıya ve meşruiyetini yitirmeme çabasına bağlamak mümkündür.

Yukarıda özetlenen varsayımlarla görüşlerini teorize eden Aybar, aslında o ana kadar sürdürülmüş olan parti çizgisinden de bir sapmaya işaret etmekteydi. Aybar, toplumsal ilişkilerden tarihsel koşullardan sıyrılmış bir özcü bakışa sahipti. Zira "Mehmet Ali Aybar'ın aradığı şey, halkın özünde olduğuna inandığı sosyalizmi açığa çıkarıp harekete geçirecek bir manivelaydı" (Atılğan, 2009: 388). Bu anlamda Aybar'ın görüşlerinin Ortodoks Marksist düşünceye meydan okuma anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Ortodoks Marksist kuramda ara tabaka olarak görülen yönetici sınıf, Aybar'la birlikte bağımsız sınıf niteliğine bürünmekte, temel çelişki olan burjuvazi-proletarya çelişkisi, emperyalist dış güçler ve işbirlikçi unsurlarıyla tüm emekçi halk arasındaki çelişkiye dönüşmekteydi. Aybar sınıfsal çelişkiden hürriyetçi mücadele eksenine kaymakta ve sorunun çözümünü üst yapıdan hareketle inşa etmekteydi. İronik olan partinin başına geçtikten sonra partiye Marksist bir karakter kazandıran Aybar, yine kendisi partiyi bu çizgiden uzaklaştıracaktı. Dolayısıyla görünüşte Çekoslovakya işgaline karşı çıkışla başlayan ayrışma -ki ilk etapta Behice Boran dahil partideki genel eğilimin işgal karşıtlığı şeklinde olduğu görülmektedir- daha derinlikli teorik fikirlerden beslenmekteydi. Aybar'ın teoride sosyalizmin tek olduğuna ama uygulamada her ülkenin koşullarına göre şekilleneceğine ve farklı ülke pratiklerinde farklı uygulamalarının olacağına dair fikirleri Aren-Boran grubu tarafından popülizme saplanıp, sosyalizmden uzaklaşmak olarak değerlendirilecekti. Aybar'ın fikirlerine karşı olan bu muhalefet grubuna göre sosyalizmin güler yüzü, kötü yüzü yoktu, sadece tek bir sosyalizm vardı ve onun için mücadele yürütülmeliydi. Bu anlamda Aybar'ın görüşlerinin - TİP'den önce de olan- partinin klasik Marksist çizgisinden büyük oranda sapma anlamına geldiğini iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla Gökhan Atılğan'ın da yerinde tespitiyle ayrışmanın temel nedeni üslup ve kişisel özelliklerden ziyade ideolojik ve düşünsel gerekçelerden kaynaklanmaktaydı: "Aybar Marx'ın erken dönem felsefi düşüncelerine odaklanarak sömürü yerine yabancılaşmayı öne çıkarmış, iktisadi determinizmden kurtulma çabasıyla hümanizme yönelmiş, Stalin sonrası Sovyet sosyalizmin bürokratik yapısını eleştirirken anarşizmle olumlu ilişki kurmuş, tarihsel maddeciliğin insani yanlarına yaptığı vurguyla giderek sınıf perspektifinden uzaklaşıp Batı Marksizm'in sınırlarına girmişti. Boran ise sınıfsal perspektifte ısrar ederek partinin klasik Marksist çizgide kalmasının mücadelesini vermişti" (Atılğan, 2009: 376).²³ Ayrıca genel anlamda, bu ayrışmanın, Türkiye'deki *millici sol* ile *enternasyonalist sol* arasındaki ideolojik bir tartışmaya da denk düştüğü söylenebilir. Süreç içinde yaşanan çatışma, başa güreşilemeyen 1969 seçimlerinden sonra Aybar'ın partinin kontrolünü yitmesiyle sonuçlanacaktı. Aybar, 15 Kasım 1969'da önce parti genel başkanlığından 14 Şubat 1971'de de parti üyeliğinden ayrılacaktı. Sonrasında Behice Boran önce parti genel sekreteri olacak, daha sonra da genel başkan koltuğuna oturacaktı.

Muhalefet grubun önde gelen isimlerinden Behice Boran, Türkiye'nin ilk kadın siyasi parti lideri olmasının ötesinde dönemin politik aktörleri arasında Ortodoks Marksist geleneğin en tutarlı temsilcisi olmasıyla da ayrılmaktadır. Nitekim Aybar'la yol ayrımına girmesinin temelinde de bu pozisyonu

²³ Atılğan, "TİP içinde Başkan Aybar'a karşı gelişen muhalefetin, "temel yapı-üst yapı", "sınıf bilinci ve parti kuramı", "bürokrasi" ve "Türkiye'ye özgü sosyalizm" başlıkları altında değerlendirilebilecek bir dizi kuramsal ve bunlardan doğan bir dizi siyasal ayrı düşüştten, ayrıca da kimi kişilik uyumsuzlukları ve üslup sorunlarından kaynaklandığını" savunmaktadır (Atılğan, 2009: 377).

yatmaktadır. Esasen Boran ayrışmadan nceki TİP’le meşru zeminde mücadele, işçi sınıfının öncülüğü, tek gündemin sosyalist devrim olması, demokrasiye saygı gibi savunularıyla büyük oranda örtüşmekteydi. Ancak Boran’a göre (1968) Aybar zgrlğ merkeze alarak sınıfı arka plana atmış, bilimsel sosyalizme ihanet etmiş ve sadece halkın ezildiğini söyleyerek demagojiden öteye geçememişti. Üstelik Sadun Aren’in de (1993) vurguladığı üzere Aybar, bu ihanetiyle birlikte kendi güler yüzlü sosyalizmini de ieriklendirmemiş, belagat düzeyinde dillendirmekle yetinmişti. Oysa temel mesele bilimsel sosyalizmin nasıl hayata geirileceğiydi. Bunun uzağına düşen herhangi bir duruş sosyalist mücadeleye zarar verecekti. Emek grubuna göre sosyalist mücadelenin öncüsü işçi sınıfı, bunun siyasi arenadaki temsilcisi ise -sosyalizme ulaşmak için de önemli bir araç olan- Türkiye İşçi Partisi’ydi. Buna göre Türkiye kapitalist bir ülkeydi ve asıl çelişki de ülke içindeki burjuvaziyle işçi sınıfı arasındaydı. Bu anlamda ülke koşullarında söz konusu olan devrimci aşama sosyalizme bağlanmaktaydı. Emperyalist mücadelenin de bundan bağımsız şekilde değil tek bir mücadelenin -sosyalist- kılavuzluğunda yürütülmesi gerekmektedir. Düşünsel (bilimsel sosyalizm) bağlılığın belirleyici olduğu yeni dönemle birlikte nitelik sorunu da partide önemli yer edinecekti. Bu grup, eğitime büyük önem verecek ve bilinçli bir seçmen, eğitimi bir kadro oluşturmaya çalışacaktı. Artık partinin alacağı oy miktarına değil oyların niteliğine bakılacaktı. Nitekim Boran’ın başkanlığında TİP’in bilimsel sosyalist bir kimliği tam olarak yansıttığı ve hızla kitle partisinden kadro partisine doğru dönüştüğü görülmektedir. Böylece bu nitelik kaygısı, ülkede bir dizi tabunun dillendirilmesini mümkün kılan -olumlu anlamda- bir radikalizmi getirecekti. Ancak tarih ileri doğru hızla sarılırken ülke konjonktürü yeni TİP’in rüştünü ispatlayacak zamanı bulmasına imkân tanımayacaktı.

6. BİTİRİRKEN: TAMAMLANMAMIş BİR HİKYE

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1960’ların görece özgürlük ortamında ülkenin siyasi hayatına giriş yapmış ilk legal sol partidir. Geçmiş hiçbir deneyimi pratik anlamda sahiplenmemesiyle birlikte ilk etapta bocalamış, çekingen davranmıştır. Daha sonra tepeden bir aydın açısıyla bu l toprağı üzerinden atmış, neredeyse ülke gündemini belirler pozisyona yükselmiştir. Ancak bu bahar havasının parti içi tahammlszlklerle zamanla gölgelendiği, bunun da partiyi bütünüyle zayıflattığı görülmektedir. Bu anlamda TİP’in Türkiye solu için büyük bir şans, bir başlangıç noktası olduğunu syleyebilmekle birlikte, ülke için kaçırılmış bir fırsat olduğunu da eklemek gerekir. Elbette bu fırsatın kaırılmasındaki en büyük payı, ülkenin toplumsal koşullarına ve politik iklimine vermek gerekir. Türkiye İşçi Partisi bir dizi kısıtlamaya ve yasal, fiili saldırılara rağmen gerek parlamentoda gerekse parlamento dışında ortaya koyduğu fikirler ve pratiklerle ülke kurumsal siyasetinin çehresini değiştirmiştir. Umudun adı olarak doğan TİP solun hiçbir zaman başaramadığı birlikteliği kısa bir sreliliğine de olsa mümkün kılmıştır. Üstelik sosyalist sol hareketin ilk meşru temsilcisi olmasıyla (yasal varlığıyla) solu marjinal etiketinden kurtarmayı başarmıştır. TİP ile, işçiler seçme hakkından sonra ilk defa seçilme hakkını da elde etmişlerdir. Parti, katıldığı seçimler süresince diğer partilerden farklı olarak adayları arasında ağırlıklı olarak emekçilere yer vermiştir. Nitekim parti bildirilerinde bu durum, temel farklılık olarak sürekli şekilde vurgulanmıştır: “Bizim partimizin milletvekili adaylarına bir göz at... bu 382 kişinin 216’sı senin gibi kol emekçisi, emeğini bedeni ile çalışarak kazanan yurttaş...” (TİP, 1965: 5).²⁴ Dolayısıyla Boran’ın da yerinde vurgusuyla TİP, “sosyalizmi aydın çevrelerinin dışına da çıkarabilmiş, sosyalizmi halka gtrebilmiş tek örgüt” olmuştur (Boran, 1968: 67).

Muhtıraya doğru takvim ilerlerken içerdeki ayrışmalar parti yönetiminin değişmesiyle sonuçlanmıştır. Mehmet Ali Aybar’ın Türkiye’ye özgü sosyalizm inşa etme çabasına karşın partinin kontroln ele geçiren Boran-Aren ekibi (Emek) klasik Marksist gelenekte ısrar etmişlerdir. Aren-Boran grubunun hkimiyeti partinin bütünüyle muhalif sapsmalardan arındırıldığı bir dönemi imlemektedir. Bu durum, geniş bir hareket özgürlüğü sağlasa da aynı zamanda partinin kadro ve etki olarak sınırlanması/küçülmesi anlamına gelmektedir. Nitekim partideki doğulu grubun ve sendikacıların giderek uzaklaştıkları ve desteklerini partiden çektikleri görülmektedir. Fakat bu *homojenleşmeye* rağmen doğu sorunu gibi ülkenin temel meselelerine daha fazla ilgi gösterildiği görülmektedir. Örneğin bu anlamda, partinin doğu sorununu sadece ekonomik çerçevede tanımladığı

²⁴ Sosyal Adalet dergisinin Eylül 1965 tarihli sayısında da benzer şekilde TİP milletvekili adaylarının meslekleriyle birlikte tam listesine yer vermiş, 385 adayın 227’sinin halkın bilinçli emekçileri (işçi, köylü, esnaf, zanaatkar) olduklarını vurgulamıştır (Sosyal Adalet, 1965: 42).

önceki dönemden bir farklılaşma yaşanmıştır. Parti tarafından “Türkiye’nin doğusunda Kürt halkının yaşadığına ve bu halk üzerinde zaman zaman baskı, terör ve asimilasyon politikaları uygulandığına değinilirken, doğu sorununun sadece bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele alınmasına karşı çıkmış, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin desteklendiği açıklanmıştır” (Ünsal, 2002: 17). Dolayısıyla sınıfsal bakış açısıyla sorunun nedenlerine dair daha tutarlı değerlendirmelerin yapıp çözüm önerilerinin sunulduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda Kürtler de devrimci dalganın önemli müttefikleri olarak değerlendirilmişlerdir. Öte yandan kadro olarak daralmanın Aren-Boran grubu için bir fırsata da dönüştüğünü, bu sayede Emek grubunun partiyi tam bir işçi sınıfı partisine dönüştürmenin imkanını yakaladıkları söylenebilir. Ancak Emek grubu, geç de olsa parti hâkimiyetini sağlamış olsa da düşüncelerini uygulayacak zamanı bulamamıştır. Parti yeni çizgisiyle mutlak bir dönüşüm geçirip rüştünü ispatlayamadan bölücülükle suçlanmış ve tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır. TİP, hayatı boyunca karşı olduğu darbeye (12 Mart) başlayan yeni süreçte tarihin tozlu sayfalarındaki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (3. baskı). Hil Yayın.
- Aren, S. (1993). *TİP Olayı (1961-1971)*. (1. baskı). Cem Yayınevi.
- Aşut, A., & Atılğan, G. (2021). *Proletaryanın Büyülü Kutusu*. (1. baskı). Yordam Kitap.
- Ateşoğlu, E. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Milli Demokratik Devrim*. (1. baskı). Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yayınları.
- Atılğan, G. (2008). *Yön-Devrim Hareketi*. (1. baskı). Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2008). Yön-Devrim Hareketi. İçinde M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. (1. baskı, s. 597-661). İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. (2009). *Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*. (2. baskı). Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1966, Haziran 17). TİP’e Dair. *Yön*, (168). <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-4%20-%20Sayı%20-%2020168.pdf>
- Aybar, M. A. (1967, Şubat 27). Hodri Meydan. *TÜSTAV*. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/hodri-meydan-1967.pdf>
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm, Seçmeler (1945-1967)*. (1. baskı). Gerçek Yayınevi.
- Aybar, M. A. (1988). *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 1*. (1. baskı). BDS Yayınları.
- Aybar, M. A. (1988). *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 2*. (1. baskı). BDS Yayınları.
- Aydın, S., & Kerem Ünüvar. (2008). ATÜT Tartışmaları ve Sol. İçinde M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (Cilt Sol). (1. baskı). İletişim Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (1992). *Türk Solu (1960-1971)*. (1. baskı). Belge Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (2007). *Türkiye Solu (1960-1980)*. (1. baskı). Versus Kitap.
- Belli, M. (1970). *Milli Demokratik Devrim*. (1. baskı). Aydınlık Yayınları.
- Boran, B. (1968). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. (1. baskı). Gün Yayınları.
- Çelenk, H. (2003). *Türkiye İşçi Partisi’nde İç Demokrasi*. (1. baskı). Evrensel Basım Yayın.
- Çulhaoğlu, M. (2002). Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu. *Praksis*, (6), 9-21. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/006-01.pdf>

- Dinçer, M. (1966). Planlı Devletçilik. *Eğitim Burosuna Konferansları*. Karınca Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1966-planl%C4%B1-devletcilik.pdf>
- Ekinci, T. Z. (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. (1. baskı). Sosyal Tarih Yayınları.
- Güvenç, S. (2006). 1965-1969 Döneminde TİP'in Dış Politika Anlayışı. İçinde Kolektif, *Türkiye İşçi Partisi Parlamento'da 40. Yıl*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı.
- zgden, D. (1988). 27 Mayıs Sonrası Sosyalist Hareket. İçinde E. Krk, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 6), İletifim Yayınları.
- zman, A. (2008). Mehmet Ali Aybar. İçinde M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt Sol), İletifim Yayınları.
- Sayılđan, A. (1968). *Solun 94 Yılı (1871-1965)*. (1. baskı). Mars Matbaası.
- Sosyal Adalet. (1965, Eylül). Türkiye İşçi Partisi Milletvekili Adaylarının Tam Listesi. (18). https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyal_adalet/SA_18.pdf
- şener, M. (2008). Türkiye İşçi Partisi. İçinde M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt: Sol). (1. baskı). İletifim Yayınları.
- şener, M. (2010). *Türkiye Solunda  Tarz-ı Siyaset, YN, MDD ve TİP*. (1. baskı). Yordam Kitap.
- Tekin, Y. (2002). Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak evresi"nin Sosyalizm Anlayışı zerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 171-184. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001814
- TİP. (1964). *Kıbrıs Meselesinde Neden İşçi Partisine Saldırdılar? Gerçekleri Aıklyyoruz*. nder Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/kibris-meselesi-1964.pdf>
- TİP. (1964). *Türkiye İşçi Partisi Programı*. Karınca Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1964-program.pdf>
- TİP. (1964). *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları. Yurt Sorunları ve zm Yolu*. Kardeş Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1964-radyo-konusmalari.pdf>
- TİP. (1965). *Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*. Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı. <https://www.tustav.org/kutuphane/tip-kutuphanesi/> adresinden alındı
- TİP İstanbul İl Teşkilatı. (1970). *Antiempyalist ve Sosyalist Mücadelede Sosyalistlerin Sesi: Neden Milli Demokratik Devrime Hayır*. lke Matbaası. https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1970-Istanbul_Mart%201970.pdf
- Uygur, G. D. (2020). *Türkiye İşçi Partisi 1961-1971* (Yayın No. 627042) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=eGZ9uLCS3KmHhFNMNmt24g&no=hs4g2RjOb0WgDk85IJGibw>
- nl, B. (2002). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*. (1. baskı). İletifim Yayınları.
- nsal, A. (2002). *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*. (1. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.